

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Karin Sandén

Sluten ungdomsvård-
En ungdomspåföljd i ett historiskt och samtida
perspektiv

Examensarbete
20 poäng

Per-Ole Träskman

Straffrätt

Vårterminen 2001

Innehåll

SAMMANFATTNING	1
FÖRORD	3
FÖRKORTNINGAR	4
1 INLEDNING	5
1.1 Syfte	5
1.2 Metod och material	5
1.3 Avgränsning och disposition	6
2 HISTORIK – PÅFÖLJDER OCH UNGA	7
2.1 Tidig straffrätt	7
2.2 Efter 1734 års lag	9
2.3 Straffrätt och påföljder under 1800- och 1900-talet	10
2.3.1 Straffrättsteorier under 1800-talet	10
2.3.2 Påföljdernas utveckling	11
2.3.3 Utveckling av påföljder för unga under 1900-talet	13
2.4 Straffbarhetsålder	16
3 VILKA BEGÅR BROTT?	19
3.1 Biologiskt arv och kriminalitet	19
3.1.1 Biologiskt arv och missbruk	20
3.1.2 Fosterskador	21
3.1.3 Diskussion	22
3.2 Brottslighet och miljö	22
3.2.1 Uppväxt förhållanden	22
3.2.2 Diskussion	23
4 BROTTSLIGHET I SVERIGE	25
4.1 Ungdomsbrottslighetens omfattning	25
4.1.1 Könsfördelning	27
5 PÅFÖLJDER IDAG	30

5.1	Grundläggande principer för straffsystem	30
5.2	Några ord om unga och rättsliga förfarandet	33
5.3	Införandet av brottsbalken	34
5.3	Straffen	36
5.3.1	Böter	36
5.3.2	Fängelse	36
5.3.2.1	Sluten ungdomsvård	37
5.3.3	Villkorlig dom	37
5.3.4	Skyddstillsyn	37
5.3.5	Kontraktsvård	38
5.3.6	Samhällstjänst	38
5.3.7	Intensivövervakning med elektronisk kontroll (elektronisk fotboja)	39
5.3.8	Överlämnande till särskild vård	40
5.3.8.1	Överlämnande till vård inom socialtjänsten	40
5.3.8.2	Överlämnande till vård enligt LVM	40
5.3.8.3	Rättspsykiatrisk vård	41
5.4	Påföljdsval	41
5.4.1	Diskussion	42
6	SLUTEN UNGDOMSVÅRD	43
6.1	Ungdomsbrottskommittén 1990-1993	43
6.2	Proposition om lag om sluten ungdomsvård	44
6.2.1	Straffrättsliga principer för unga	46
6.2.2	Remissyttranden	47
6.2.3	Sluten ungdomsvård i förhållande till andra påföljder	47
6.3	Utformandet av påföljden sluten ungdomsvård	47
6.3.1	FNs barnkonvention	49
6.4	Lagen om sluten ungdomsvård	49
6.4.1	Straffmätning och påföljdsval	49
6.4.2	Straffets längd	52
6.4.3	Verkställighet	53
7	SLUTEN UNGDOMSVÅRD IDAG	54
7.1	Rapporter om sluten ungdomsvård år 2000	54
7.1.1	Domstolarnas bedömning och brottslighet	55
7.1.1.1	Betydelsen av socialtjänstens förslag och strafftider	56
7.1.2	Ålder och kön på de intagna	58
7.1.3	Tidigare placeringar inom SiS	58
7.1.4	Verkställighetens utformning	58
7.2	Diskussion	59
8	RÄTTSFALL	61
8.1	NJA 1989 s 870	61

8.2	NJA 1996 s 509	62
8.3	NJA 1996 s 757 och NJA 1999 s 561	63
8.4	NJA 1997 s 103	64
8.5	NJA 2000 s 421	64
8.6	Högsta domstolen mål nr B 4350-00	65
8.7	RH 1999: 89	66
8.8	B 2988-00 och B 3774-00 (Svea hovrätt)	66
8.9	Analys av domarna	67
9	AVSLUTANDE KOMMENTARER OCH ANALYS	69
	KÄLLFÖRTECKNING	73
	Offentligt tryck	73
	Rapporter från BRÅ och Statens institutions styrelse	73
	Litteratur	74
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	76

Sammanfattning

Sverige har en lång tradition av att särbehandla unga i rättssystemet. Redan på landskapslagarnas tid ansågs barn och ungdomar inte vara helt ansvariga för sina handlingar och straffen blev därför nedsatta. Denna särbehandling ledde till att påföljder för unga utvecklades till att anta andra former och vara mildare än för vuxna. Under 1800-talet kom nya tankegångar om brottslingen och att brottslighet skulle kunna behandlas bort. Dessa idéer tog svenska lagstiftare till sig och straffsystemet reformerades, vilket bl.a. innebar att kroppsstraffen försvann. Man skulle försöka att behandla brottslingen och påföljderna skulle utformas härefter. I början av 1900-talet infördes uppfostringsanstalter och villkorlig dom vilka speciellt riktades till unga och vid lindrigare brottslighet. Dessa institut skulle hålla den unge utanför kriminalvården och på uppfostringsanstalterna skulle ungdomarna fostras till goda medborgare.

När brottsbalken infördes på mitten av 1960-talet var det behandlingstanken som var dominerande. De dömda skulle behandlas och påföljderna skulle vara utformade så att det gav utrymme för att kunna anpassa dem individuellt. Speciellt unga ansågs ha mycket goda förutsättningar för att kunna påverkas. Men snart visade det sig att teorin inte riktigt fungerade i praktiken. Det förväntade goda resultatet uteblev och utredningar tillsattes för att se över straffsystemet.

Ungdomars brottslighet beror på många faktorer, ett komplex av arv och miljö. Att ”behandla bort” brottsligheten är med den aspekten svårt, men unga är ändå i större utsträckning möjliga att påverka och leda in på andra banor än brottets än vad vuxna är vuxna. Påföljder för unga bör därför vara utformade så att de kan ta tillvara på dessa möjligheter. Socialtjänsten fick huvudansvaret för unga lagöverträdare i åldern 15-17 år och har det än idag, villkorlig dom och skyddstillsyn används också i stor utsträckning när det gäller unga. Dessa påföljder ger ungdomar en ”andra chans” och håller den unge utanför kriminalvården. Har dock en ungdom begått ett så pass grovt brott att endast ett frihetsberövande kan komma i fråga var fängelse den enda formen innan 1999. Fängelse har visat sig ha en mycket negativ inverkan på ungdomar och skall användas med största restriktivitet. Påföljden är också oförenlig med FN:s barnkonvention där det stadgas att barn (under 18 år) inte skall vistas i samma fängelse som vuxna och att ett frihetsberövande skall vara allra sista utvägen.

Fängelse skulle utdömas endast i sällsynta undantagsfall men trots det så dömdes ca 50 ungdomar, i åldern 15-17 år, till fängelse varje år. Detta var ej bra och samtidigt talade förarbeten och praxis om att behandlings- och prognostänkandet skulle försvinna från det svenska straffrättssystemet. Straffvärde och proportionalitet skulle få större utrymme i straffmätning och påföljdsval och detta skulle även gälla för unga lagöverträdare. Detta mynnade ut i att ett alternativ till fängelse för unga var nödvändigt.

1999 inrättades således sluten ungdomsvård som ny påföljd för unga lagöverträdare i åldern 15-17 år. Eftersom det är en frihetsberövande påföljd skall synnerliga skäl föreligga för att kunna döma till sluten ungdomsvård. Straffmätning och den praxis som bildats kring unga och påföljder skulle fortsätta att gälla. Det som kan motivera ett frihetsberövande är nästan uteslutande brottslighetens höga straffvärde.

Efter de två år som påföljden har funnits har påföljden använts i större utsträckning än vad fängelse gjorde innan 1999. Detta är ej en bra utveckling då påföljden är mycket ingripande. Visserligen kan det bero på att den grova brottsligheten har ökat men det kan också bero på att sluten ungdomsvård "känns" lättare att döma till än vad fängelse gjorde. Det kan vara så att innehållet i verkställigheten och den unges vårdbehov tillmätts betydelse trots att det inte skall göra det. Påföljden är endast ett alternativ till fängelse och inget annat!

Innehållet i verkställigheten är individuellt anpassat och kan innebära bl.a. skolgång och olika program för konfliktlösning utan våld.

Att straffvärdet skall vara avgörande för att kunna döma en ungdom i åldern 15-17 år till ett frihetsberövande och sluten ungdomsvård styrks av praxis. Inte minst påpekade HD det i sitt avgörande från 2001 i dom B 4350-00.

Förord

När jag började läsa juridik i Lund var det den femte, straff- och processrätts terminen jag såg framemot. Mina förhoppningar infriades och terminen blev den mest intressanta. När det sen blev dags för att skriva examensarbete var valet att skriva inom straffrätt självklart. Frågan var bara om vad inom det stora området. Unga, brott och straff diskuteras och debatteras ständigt och frågan om att straffa eller vårda uppkommer inte alltför sällan i både offentliga och mer privata sammanhang och diskussioner. Någonstans där fann jag mitt ämne. Vilka tankar och principer är det som ligger bakom vid bedömningen av unga och brottslighet? Varför begår unga brott? Sluten ungdomsvård infördes 1999 och är en ”ny” påföljd för mig eftersom den inte hade inrättats än när jag läste straffrätt. Hur motiveras den påföljden? När skall den dömas ut? Detta är frågor som tas upp i uppsatsen och utreds och sätter även den nya påföljden i ett vidare perspektiv.

Det har varit mycket intressant att arbeta med detta område under denna vår. Ungdomars brottslighet och sluten ungdomsvård har debatterats i media och nya rapporter har kommit från den ansvariga myndigheten SiS om just sluten ungdomsvård. Till uppsatsen har jag hämtat mycket inspiration från detta men även från andra håll. Uppmuntran, inspiration, stöd och hjälp med både teknik och språk har jag fått från min pojkvän Henrik. Mina föräldrar skall också ha ett stort tack för att ha diskuterat med mig och lyssnat på idéer.

Förkortningar

BrB	Brottsbalken
LSU	lag (1998:603) om verkställighet av sluten ungdomsvård
LUL	lag (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare
LVU	Lag (1990:52) om särskilda bestämmelser om vård av unga
RÅ	Riksåklagaren
SiS	Statens institutions styrelse

1 Inledning

Sluten ungdomsvård infördes som påföljd i Sverige den första januari 1999. Den infördes som ett alternativ till fängelse när unga i åldern 15-17 år begår grova brott. Unga lagöverträdare är ständigt föremål för debatt i både media och riksdag. I ena stunden skall de straffas hårdare för att i nästa vårdas och behandlas. Unga lagöverträdare är mer formbara än vuxna och utsikten att kunna leda in dem på en annan bana än brottets är bättre än för vuxna lagöverträdare. Men tyvärr begår unga allvarliga brott och samhället måste ha en möjlighet att kunna reagera på ett tillräckligt sätt. Innan 1999 var fängelse det alternativ som fanns som frihetsberövande påföljd för ungdomar. Fängelsestraffets negativa inverkan på unga har länge uppmärksammats och ett alternativ behövdes. Alternativet skulle tillgodose de ungas behov bättre, möjligheter skulle ges till behandling och skolgång samtidigt som det skulle vara ett alternativ till fängelse och därmed inte dömas ut av någon annan anledning än brottets straffvärde. Den unges eventuella behov av vård skulle inte tillmätas någon betydelse vid påföljdsvalet. Sluten ungdomsvård inrättades och påföljden kan ses som en produkt av de värderingar som straffsystemet och straffmätningen präglas av idag.

1.1 Syfte

Uppsatsens syfte är att utreda påföljden sluten ungdomsvård. Jag har för avsikt att ställa unga brottslingar och de påföljder de kan bli föremål för i ett vidare perspektiv. Ett perspektiv som innehåller såväl straffrättsliga, rättshistoriska och kriminologiska aspekter. Jag ämnar härmed utreda varför sluten ungdomsvård inrättades och hur den utformades. Naturliga frågeställningar som då kommer upp är när påföljden skall dömas ut, vilken straffmätning som skall göras och om det skett någon förändring i denna. Vidare ämnar jag inom ramen för uppsatsen se om antalet unga frihetsberövade ändrats, om det finns någon avläsbar tendens.

1.2 Metod och material

För att kunna genomföra de undersökningar som mitt syfte kräver har jag främst studerat lagtext, förarbeten och litteratur om brottslingen och påföljder. En viktig källa för hur dagens ”sluten ungdomsvård” ser ut är rapporter från SiS, i vilka de kontinuerligt har utvärderat och kommenterat påföljden. Rättsfall har använts för att se vad som kan motivera ett frihetsberövande. Massmedia har spelat en viktig roll i mitt informationssökande och även gett information om dagens situation och debatt. Det jag har valt att ta med från denna mer oortodoxa källa har jag ansett som relevant och tillförlitligt. Den uppmärksamme läsaren finner att uppsatsen är både deskriptiv och analytisk. De analytiska avsnitten återfinns under egna rubriker.

1.3 Avgränsning och disposition

Uppsatsen kan vid första anblicken tyckas ha ambitionen att täcka ett alltför brett område. Men den handlar om påföljder och unga, med fokus på slutna ungdomsvård. Uppsatsen kan ses som att den innehåller tre delar. Den första är en straffrättshistorisk del, den andra delen behandlar brottslingen och brottslighet och den tredje handlar om straffmätning, påföljder och främst slutna ungdomsvård. Alla delarna anser jag vara relevanta för uppsatsen och dess syfte. Den historiska delen visar hur unga har särbehandlats under lång tid och att dagens situation kan härledas ur historien. Nästa del är om brottslingen och några aspekter på varför människor begår brott. Jag vill här belysa att brottslighet ofta är en reaktion på något annat, speciellt för unga. För att placera slutna ungdomsvård i dagens straffsystem presenteras de svenska påföljderna. De principer och grundläggande värderingar som finns i det svenska straffsystemet tas också upp. Slutna ungdomsvård presenteras sen till slut. Utformning, straffmätning och verkställighet beskrivs liksom läget idag. Rättsfall används för att visa straffmätning och vilka omständigheter som kan motivera ett frihetsberövande.

Dessa delar anser jag vara viktiga för att ge en bra bild av unga, brott och påföljder. När det gäller unga är det åldersgruppen 15-18 år som är i fokus. Mycket mer plats skulle ha kunnat ges till påföljden överlämnande till vård inom socialtjänsten, eftersom det är huvudpåföljden i den åldersgruppen, men fokus i detta arbete är slutna ungdomsvård och överlämnandepåföljden skulle kunna vara ett ämne för en ny uppsats. Uppsatsen är också begränsad till svenska förhållanden.

2 Historik – påföljder och unga

I detta kapitel tänkte jag ge en beskrivning av hur straffen utvecklats och hur unga har behandlats i den svenska rättshistorien. Vi har en lång tradition av att unga lagöverträdare har särbehandlats och jag tänkte här påvisa detta i ett större perspektiv. Dagens påföljd ”sluten ungdomsvård” kanske inte kan härledas ur den tidiga historien men jag anser det viktigt att visa Sveriges unika historia. Tidiga skrifter, från 1500-talet, visar faktiskt på tankegångar kring att man genom behandling kan förhindra den kriminelle från att begå fler brott och inte bara straffa.

2.1 Tidig straffrätt

I vår del av världen har det så länge det funnits regler för medborgarnas samlevnad också funnits reaktionsmedel mot dem som bryter mot reglerna. Från början var det interna uppgörelser mellan ätter som kommit i konflikt med varandra. Den förorättade ätten försökte vinna upprättelse genom blodshämnd och ekonomiska uppgörelser.¹ När statsmakten blivit fastlagd och den övertog ättesamhällets roll alltmer övertog staten också rollen som rättsskipare. Ättesamhällets blodshämnd och förlikningsböter ersattes med de statliga straffen vars ändamål var att avskräcka och vedergälla. Straffen blev böter eller dödsstraff. Tidigt utvecklades taxor för böterna som i viss grad relaterades till brottets svårighetsgrad. Den statliga rättsskipningens primära uppgift blev att skapa frid genom avskräckning från brott. Det sekundära blev att utkräva vedergällning i den förorättades ställe. För lindrigare brott fungerade bötesystemet men för grövre brott var det svårt för ”härskaren” att avhålla ätterna från blodshämnd. Därför valde man att sanktionera grövre brott med dödsstraff. Brotten blev inte bara en affär mellan ätterna utan blev brott också mot härskaren och samhällsordningen. En ytterligare straffart tillkom och det var fredlöshet. Den innebar att den dömda uteslöts ur rättsgemenskapen, och alltså berövades det skydd som medborgarna åtnjöt.

Alltmedan tiden gick utvecklades samhället till att bestå av härskare, överhet, kyrka, egendomsägare och egendomslösa. Med denna utveckling blev regelsystemet också alltmer omfattande. Nya straffarter introducerades under medeltiden.² Mycket av straffrätten blev inspirerad av kyrkans regler (den kanoniska rätten) vilket gjorde att både religiös och världslig auktoritet stod bakom avskräckning och vedergällning. Vedergällningstanken innebar att straffet ytterst var givet av Gud och att brottslingen skulle mötas med samma onda som han själv förorsakat (öga för öga, tand för tand). Kyrkan införde även skuld- och

¹ Svensk Juristtidning, ”Straffets grunder – historisk bakgrund” av Erland Aspelin, 1999 s.108.

² Svensk Juristtidning 1999 s.109.

försoningstanken vilken innebar att den som begått ett brott ådragit sig en skuld som han ensam måste sona och inte hela ätten. För syndaren försvann inte skulden med det världsliga straffet utan han måste söka försoning genom förlåtelse och botgöring. Genom vedergällningstanken kunde man rangordna brotten. Ju svårare förbrytelse desto hårdare slog Guds hand. Straffen skulle även avskräcka andra från att begå brott och detta medförde att de blev hårda och verkställdes med grymhet. Härskaren och staten kunde även demonstrera sin makt genom offentliga avrättningar och påskinande av straffens hårdhet.

Dessa tankar dominerade i Europa och således även Sverige fram till upplysningstiden. I Sverige var dock förhållandena inte lika hemska, varken socialt eller ekonomiskt, som på andra håll i Europa och det gjorde även att straffrätten här var mildare än i till exempel England, Tyskland och Frankrike. I Sverige fanns inget större stadsproletariat och bönderna var inte heller livegna. Nämnas kan att Olaus Petri så tidigt som på 1500-talet hade förbättringstankar om lagöverträdarna. Hans idéer var nog inte riktigt som dagens men viktigt är att han ändå nämnde det³!⁴ Hans domarregler innehöll också rekommendationer att lika brott krävde lika straff eller att fattig och rik skulle straffas lika för lika brott.⁵

Under reformationstiden fortsatte utbyggandet av straffrätten. En starkare kungamakt ledde till ett bättre organiserat rättsväsende och en effektivare lagstiftningsapparat. Bibeln blev en rättskälla och med hänvisning till den mosaiska lagen kom nya brott in som skulle straffas med dödsstraff. Främst moraliska brott som det stod om i bibeln. Om dessa inte beivrades skulle Gud hämnas och landet skulle drabbas av hungersnöd, pest och andra påfrestningar.

I den praktiska rättstillämpningen blev de hårdaste straffen ofta mildrade eller modifierade. De lägre domstolarna höll sig ofta till lagen men det var mycket vanligt att kungen eller hovrätten, efter 1614⁶, satte ned eller upphävde straffet. Straffet fredlöshet förekom ända fram till slutet av 1600-talet. Det ersattes senare av landsförvisning. En markant förändring var när arbetsstraffet infördes i straffsystemet. Dessa arbetsstraff utfördes vid bl.a. slotts- och fästningsbyggen. De var antingen på viss tid, livstid eller på "behaglig tid" och hade karaktären av kroppsstraff.⁷ En annan form av arbetsstraff var påföljdsformen tukthus. Tankarna bakom var att den dömda skulle arbeta bort alla onda tankar och trots mot Gud. De första startades i Holland på 1500-talet och kom till Sverige under 1600-talet. Straffet stympning upphörde under 1600-talet men prygel- och skamstraff fanns fortfarande kvar. Under medeltiden var straffbestämningen genomgående

³ Han tänkte sig att om man t ex tog bort en hand så skulle den dömda inte kunna begå något liknande brott igen. Han hade blivit "förbättrad".

⁴ Anners, Erik, Straffteorierna i svensk rättshistoria, Uppsala 1966 (särtryck från SvJt 1964), s. 2-3.

⁵ Svensk Juristtidning 1999 s. 112.

⁶ Gustav II Adolf genomförde en rättegång och domstols reform 1614, vilken innebar att den första hovrätten inrättades.

⁷ Svensk Juristtidning 1999 s. 111.

godtycklig. Möjligheten att döma till exempel arbetsstraff var beroende av om det fanns tillgång till arbete vilket inte alltid var fallet. Strafftidens längd och prygelstraffens omfattning präglades av stora variationer avhängigt på vem som dömde och vem som skulle dömas.

2.2 Efter 1734 års lag

Upplysningstiden präglade Europa under 1700-talet, och det medförde en ny syn på rätten. Hos upplysningsfilosoferna Rousseau, Voltaire och Montesquieu blev förnuftet ett vapen mot den gamla ordningen. Nu talades det om mänskliga rättigheter och frihet. Straffet skulle vara ett världsligt politiskt instrument, och man avvisade dess religiösa och moraliska funktion. De vände sig emot de grymma kropps- och skamstraffen.⁸ I Sverige kom, efter många års arbete, 1734 års lag. Tukthusen och arbetsstraffet var etablerade i Sverige men trots det så bygger 1734 års lag på vedergällningstanken. Inflytandet från den mosaiska rätten var fortfarande påtaglig. En nyhet var att användningen av straffen var noga reglerat i lagen.

Straffen var i denna lag fängelse vid vatten och bröd och böter, vilket var det dominerande straffet. Fängelseformen begränsades till 28 dagar. Det förekom vid vissa brott att straffet var arbete på fästning men fängelse i sig var ingen introducerad påföljdsform. De frihetsstraff som vi allmänt tänker på hade inget egentligt inflytande. Domaren bestämde strafftiden och ett arbetsstraff kunde variera från ett år till livstid. Men när upplysningssidéerna till slut nådde Sverige insåg de unga juristerna att 1734 års lag var mycket föråldrad. De unga var inspirerade av filosofen Beccarias⁹ idéer om att straffens ändamål var att förbättra den brottslige och hindra honom från att begå brott inte att blidka Guds vrede.¹⁰ En viktig man i 1700-talets doktrin i Sverige var David Nehrman, som hävdade att förbättringen var ett av straffets primära ändamål. Han ansåg att ”säkerheten ernås då brottslingarna efter utståndet straff antingen icke kunna eller icke vilja skada andra och överträda lagen” (från ”Den svenska Jurisprudenciam criminalem”).¹¹

En inskränkning av dödsstraffet var ofrånkomligt och Gustav III påbörjade här ett viktigt reformarbete. 1779 upphävdes dödsstraff för bl.a. trolldom, återfall i tjuvnad och vissa andra sedlighetsbrott. Lagen gav istället utrymme för fler frihetsstraff men även kroppsstraff. De nya upplysningssidéerna hade dock svårt att nå ut i den praktiska rättstillämpningen. Straffen förblev nyckfulla, grymma och

⁸ Svensk Juristtidning 1999 s. 112.

⁹ Beccaria var en italienare som utvecklade tankar om straffet skulle förbättra brottslingen. Han ansåg också att det skulle råda proportionalitet mellan brott och straff. Han var emot dödsstraff och motiverade detta med att det var mindre avskräckande än straffarbete.

¹⁰ Svensk Juristtidning 1999 s. 113.

¹¹ Anners, E, s.4.

ojämlika. Den enda begränsningen, förutom användandet som var reglerat i lag, var att domaren inte fick skapa nya straffformer än de redan lagstadgade. Det har diskuterats varför upplysningsidéerna inte riktigt slog igenom. Ett skäl kan vara att kyrkan fortfarande hade ett starkt inflytande och att den som maktfaktor hämmade Gustav III:s reformarbete.¹²

Under 1800-talet när industrialismen drar över Europa och ekonomiska intressen blir allt viktigare växer svårare och nya former av brottslighet fram. Under frihetsstraffets genomslag hade man haft stor tillförlit till det men märkte att det nu var otillräckligt ur både allmän- och individualpreventiv synpunkt.¹³ Ett reformarbete av de svenska påföljdsformerna startade och pågår än idag!

2.3 Straffrätt och påföljder under 1800- och 1900-talet

2.3.1 Straffrättsteorier under 1800-talet

Under slutet av 1800-talet formulerades nya tankar om brott och straff men framför allt om brottslingen. Kriminologin gjorde sitt intåg och lade grunden för teori som än i dag studeras. Dessa teorier kom att få ett starkt fäste i Norden. I det följande anges några av de viktigaste teoretikerna.

Cesare Lombroso var en italiensk läkare som 1876 ansåg sig genom empirisk forskning kunna slå fast vissa gemensamma drag hos brottslingar. Han utvecklade på denna grund en teori om "förbrytarmänniskan". Han ansåg att det fanns människor som var födda till att begå brott och genom att lära sig att kunna identifiera dessa så skulle man genom preventiva åtgärder hålla dem tillbaka. Att förbättra dem var lönlöst då de var predestinerade att begå brott. Insatser som inkapacitering var nödvändiga från samhällets sida för att hålla brottsligheten nere. Hans studie utsattes för kritik, främst för att underlaget var otillräckligt. Men hans tankar om att man genom studier skulle kunna söka biologiska och sociala förklaringar till brottslighet ledde straffrättsteoretikerna in på nya spår. Lombrosos nya idéer kom att ligga till grund för den positiva straffrättsskolan.

Den som utvecklade den positiva straffrättsskolan var *Enrico Ferri*. Skolan utmärktes av den starkt individualpreventiva inriktningen på sanktionerna. Brottsligheten skulle bekämpas som ett socialt problem och lagen borde angripa brottens orsaker istället för dess symtom. Samhället skall försöka att avvärja hotet från brottslingen innan det inträffade. Ferri rekommenderade tidsbestämda sanktioner genom frihetsberövande i arbetsläger. Denna förvaring skulle upphöra

¹² Svensk Juristtidning 1999 s. 113.

¹³ Anners, E, s. 8.

först när brottslingen inte längre framstod som ett hot, när han var ”botad”. Den positivistiska skolan hade hemvist i Italien och dess idéer togs senare upp av den fascistiska rörelsen.¹⁴

En skola som tog fasta på brottslighetens sociala orsaker var den moderna eller sociologiska skolan. Denna växte fram i Tyskland tiden strax före sekelskiftet 1900 och ledande förespråkare var *Franz von Liszt*. Industrialismen hade haft sitt genombrott och städerna befolkades av ett fattigt proletariat där det fanns grogrund för kriminalitet. De sociala missförhållanden som människorna levde under sattes i direkt samband med brotten. Den sociologiska skolan tog fasta på både yttre och inre faktorer. Brottsförebyggande insatser betonades, särskilt i fråga om barn och ungdomar som befann sig i riskzonen. Sociala program skulle finnas för att tillrättalägga de unga med uppfostran, utbildning och behandling för sjukdomar. Straffets ändamål blev att bekämpa brottsligheten som en social företeelse. Brottslingarna skulle rehabiliteras och integreras i samhället. I vart fall skulle man så gott det gick undanröja det hot mot samhället som brottsligheten innebar. von Liszt ville individualisera brottslingarna så att straffet anpassades efter vars och ens behov. För att detta skulle kunna bli möjligt förutsattes en kategorisering av de unga brottslingarna, återfallsförbrytarna, de psykiskt otillräckliga och övriga ”akuta” brottsförövare. De som ansågs som oförbätterliga förordades von Liszt långa tidsbestämda frihetsstraff. I det enskilda fallet skulle fängelsestraffets längd göras beroende av det resultat man uppnådde i behandlingen. Villkorlig frigivning förordades som något positivt då det skulle medföra att den brottslige kom ut tidigare i samhället. Han var dock emot de korta frihetsstraffen då de inte ansågs ge tillräckligt med utrymme för behandling. Den sociologiska skolans idéer fick stort genomslag bland både straffrättsteoretiker och kriminalpolitiker. von Liszt ansågs som radikal men hans teorier var praktiskt tillämpbara och lätta att förstå. De ansågs även ha en förankring i den sociala verkligheten.

Dessa tre herrar lämnade stora intryck på samtiden och inte bara då utan även långt efter. De nya strömningarna nådde även vårt land och Johan Thyrén, professor i Lund, gav 1907 ut skriften ”Straffrättens allmänna grunder” som präglades av von Liszts idéer.¹⁵ Det svenska reformarbetet under början av 1900-talet var präglat av den sociologiska skolan och brottsbalken hade vid ikraftträdandet påverkad av den skolan och behandlingsidéer.

2.3.2 Påföljdernas utveckling

Under 1700-talet och hälften av 1800-talet användes kungens slott och gårdar samt fästningar till fängelse. Där gjordes ingen skillnad på hur gamla brottslingarna var eller hur pass kriminella de var. Effekten blev ofta att de kunde mer om

¹⁴ Svensk Juristtidning 1999 s. 118.

¹⁵ Svensk Juristtidning 1999 s. 119.

kriminalitet när de kom ut ur fängelset än de visste innan.¹⁶ I Europa förespråkades alltmer cellfängelset där den dömda skulle ha en egen cell. Under 1700-talet uppfördes flera anstalter i Europa men systemet kom att utvecklas i USA.¹⁷

Den viktiga 1734 års lag i Sverige innehöll inte mycket av frihetsstraff. För de grövsta brotten utdömdes dödsstraff och för de mindre grova brotten blev det andra slags kroppsstraff, skamstraff och böter. Landsförvisning fanns också med. Kritiken mot kroppsstraffen var hård men det dröjde till 1855 innan de avskaffades helt.¹⁸ En mer behandlingsinriktad kriminalvård kom till Sverige runt år 1825. Då inrättades en speciell styrelse för fängelser och arbetsinrättningar. Dess uppgift blev att bland annat att beakta unga lagöverträdarens behov av särbehandling. Förändringen medförde också att man så långt som möjligt ville undvika att barn placerades i fängelse. Det inrättades i stället privata hem för omhändertagande av övergivna, vanartade och kriminella barn. Att barn skulle särbehandlas var främst en reaktion mot de svåra förhållandena som rådde i fängelserna, vilket särskilt drabbade de barn som vistades där.¹⁹ Särskilda räddningsinstitut inrättades, i vilka fattiga och svårt försummade barn och ungdomar tvångsomhändertogs. Det innebar ofta ett långt frihetsberövande och saknade länge stöd i lag. Behandlingsmetoden av den unge var stryk och målet var att uppfostra den unge till arbetsamhet och gudsfuktan. Det första av dessa inrättades i Stockholm 1832 och följdes strax av flera bland annat ett i Lund 1838. De som omhändertogs behövde inte vara dömda för något men det förekom att de var det.²⁰ Direktionen för institutionerna tog beslut om intagning och utskrivning. Ett barn kunde alltså omhändertags efter att det dömts för ett brott och ett vårdbehov ansågs föreligga. Det kunde också ske efter avtjänat straff eller i utbyte mot allmänt arbete vid korrektionsanstalt. Vissa personer eller inrättningar kunde ansöka om intagning. Det var bland annat konungens befallningshavande, poliskamrar, fattigvårds- och skolmyndigheter men även enskilda människor som kunde ansöka. Någon rättslig kontroll av själva institutet förekom inte. Om den unge rymde kunde handräckning ske via polismyndighet. Räddningsinstitutet framstod som en förmån för den unge och det ansågs därför inte stötande att frihetsberövandet fortgick i flera år. Det fanns därför inte heller några rättssäkerhetsgarantier för skyddet av den enskildes integritet.²¹ Dessa bytte senare på 1800-talet namn till allmänna uppfostringsanstalter och var antingen i kommunal eller enskild drift. De riktade sig främst mot de ungdomar under 18 år och som dömts för brott, men även ungdomar under 15 år kunde i undantagsfall placeras på uppfostringsanstalter. Men om något sådant ej fanns tillgängligt placerades barnet/ungdomen i fängelse i stället.²²

¹⁶ Nordlöf, K, s. 3.

¹⁷ Ekbohm m fl, *Brott, straff och kriminalvård*, Borås 1996, s. 150.

¹⁸ Ekbohm m fl, s. 152.

¹⁹ Nordlöf, K, s. 3.

²⁰ Nordlöf, K, s. 119.

²¹ Nordlöf, K, s. 120.

²² Nordlöf, K, s. 120 och 121.

”Cellsystemet” utvecklades även i Sverige under 1800-talet. Genom ett riksdagsbeslut 1840-1841 uppfördes nya fängelser över hela landet. Ett 25-tal cellfängelser kunde tas i bruk under tiden 1846-1862. Cellstraffet skulle vara ett skydd för skadlig påverkan fångarna emellan och ge möjlighet till individuell behandling.²³ En viktig milstolpe för utvecklingen av straffsystemet och behandlingen av unga lagöverträdare var antagandet av Strafflagen 1864. Frihetsstraffet blev den centrala påföljden i lagen. Kroppsstraffen utmönstrades och möjligheten att använda dödsstraffet blev rejält inskränkt. Bakomliggande tankar kom från den moderna sociologiska straffrättsskolan och straffets sociala funktioner kom i förgrunden.²⁴ Straffmyndighetsåldern bestämdes till 15 år förutom vid vissa grova brott då gränsen gick vid 14 år. Detta medförde alltså att de flesta unga lagöverträdarna kom att falla utanför reaktionssystemet. De som var yngre än 14 år och ändå begick grova brott kunde bli föremål för reaktion. De kunde placeras på uppfostringsanstalt, men om plats ej kunde uppbringas placerades den unge i fängelse istället.²⁵ Efter år 1870 ökade kraven på särbehandling av barn i straffprocessen. Det var inte nya krav men samhället hade förändrat sig så att det inte längre var en omöjlighet att genomföra och erhålla ett bättre gehör. Teorier runt om i Europa kom om hur man skulle ta hand om lagöverträdarna. Man såg inte bara till brottet utan även till personen bakom.

2.3.3 Utveckling av påföljder för unga under 1900-talet

I Sverige kom påföljden tvångsuppfostran 1902 för dem som begått brott före 18 år fyllda. Det var en frihetsberövande påföljd. Längden bestämdes utifrån behov av behandling.²⁶ För de unga brottslingarna blev det också vissa förändringar vad gällde cellstraffet. Om den dömden inte fyllt 20 år vid straffets verkställighet så kunde cellstraffet verkställas under högst ett år. En cellfånge under 20 år hade även andra privilegier jämfört med äldre fångar. Han kunde efter fyra månader flyttas upp i en mellanklass där han kunde ha celldörren öppen under arbetstid samt uträtta vissa ärenden inom anstalten. Detta kunde de äldre uppnå tidigast efter ett år i fängelset.

Reformer av den svenska straffrätten pågick under hela 1900-talet fram till brottsbalkens antagande 1962. Diskussioner fördes om de olika påföljdernas lämplighet för olika kategorier av brottslingar.²⁷ Johan Thyrén blev 1909 ordförande i strafflagberedningen²⁸ och han var en anhängare av den sociologiska skolan.²⁹ Han ansåg att de ordinära straffen, böter och fängelsestraff inte var

²³ Ekbom m fl. s. 153.

²⁴ Ekbom m fl. s. 154.

²⁵ Nordlöf, K, s. 3-4.

²⁶ Nordlöf, K, s. 4.

²⁷ Nordlöf, K, s. 5.

²⁸ Modéer, Kjell –Åke, Historiska rättskällor, andra upplagan, Stockholm, 1997, s. 217.

²⁹ Modéer, K-Å, s.206.

lämpliga för dem med ”atypisk samhällsfarlighet”. Till denna kategori räknade han minderåriga, kroniskt kriminella, alkoholiserade och parasitära brottslingar. För dem ansåg han att de ordinära straffen vara för drastiska eller otillräckliga. Istället föreslog han skyddsåtgärder. Ordförandeskapet i strafflagberedningen övertogs av Karl Schlyter (ej att förväxla med den äldre rättshistorikern Carl Johan Schlyter). Inte heller han ansåg att man kunde nå önskvärd effekt med ungdomsbrottsligheten genom de ordinära straffen. Uppfostrande åtgärder skulle användas i större utsträckning och vara anpassad till varje individ. Påföljden skulle vara tidsbestämd och vara beroende på hur pass den unge förbättrade sig. Han tänkte alltså i individualpreventiva banor. För de unga lagöverträdarna blev dessa tankar och behandlingsteorin de mest betydelsefulla.³⁰

År 1938 infördes ungdomsfängelse i Sverige och det betraktades som ett stort framsteg. Påföljden var tidsbestämd och kunde i praktiken innebära att den unge satt längre än han skulle ha gjort i en tidsbestämd påföljd.³¹ Under 1940-talet vidtogs fler kriminalpolitiska åtgärder såsom isolering från ogynnsamma miljöfaktorer, återanpassnings- och skoluterapi. Dessa hade till uppgift att ge den unge bättre förutsättningar för att få ett normalt yrke och en ordnad livsföring. År 1947 avskaffades tvångsuppfostran och ungdomar i åldern 15-18 år som ansågs ha ett vårdbehov kunde istället överlämnas till barnavårdsnämnden. Detta skedde i så fall efter beslut om åtalseftergift eller villkorlig dom i förening med överlämnande till barnavårdsnämnden.

Efter en lagändring 1952³² dömdes endast i undantagsfall ungdomar under 18 år till fängelse, straffarbete eller förvaring. Särskilda skäl krävdes sålunda för att den unge skulle kunna bli dömd till dessa påföljder, t.ex. att den unge inte kunde tas om hand av de barnavårdande myndigheter eller att ett sådant ingripande inte var lämpligt. I mitten av 50-talet framlades ett nytt förslag om förbud mot att döma personer under 18 år till fängelse överhuvudtaget. Men förslaget blev aldrig genomfört. Restriktioner angående fängelse för unga blev det dock i och med Brottsbalkens antagande 1962^{33,34}. Brottsbalken lade fast att det endast undantagsvis skulle utdömas fängelse för personer under 18 år. Synnerliga skäl skulle föreligga (liksom idag) och som exempel på detta ansågs hänsyn till den allmänna laglydnaden eller att fängelse ansågs lämpligare än annan påföljd. Avgörande var den unges ålder vid avkunnande av dom. En person under 21 år fick överhuvudtaget inte dömas till livstids fängelse och då var det åldern vid brottstillfället som var avgörande. I åldern 18 till 21 skulle påföljden fängelse användas restriktivt. Det skulle endast användas med hänsyn till gärningens straffvärde eller om det förelåg särskilda skäl.³⁵

³⁰ Nordlöf, K, s. 5.

³¹ Nordlöf, K, s. 20.

³² Lagen trädde i kraft 1 juli 1954.

³³ Brottsbalken antogs 1962 men trädde i kraft 1965.

³⁴ Nordlöf, K, s.6.

³⁵ Nordlöf, K, s. 7.

Under 1970-talet utreddes användandet av fängelse för unga lagöverträdare. 1977 lade BRÅ fram en rapport³⁶, i vilken föreslogs att fängelse skulle användas i extrema undantagsfall för personer under 18 år. Det skulle endast kunna utdömas i de fall där påföljden skulle betyda två eller fyra års fängelse. Den som var under 21 år vid brottstillfället skulle kunna dömas till fängelse endast om det för brottet var stadgat fängelse i minst ett år eller om synnerliga skäl förelåg. Slutresultatet blev att straff skulle bygga på ansvar, att straff och vård bör hållas isär och att straffen i möjligaste mån skulle utformas så att lämplig vård kunde sättas in under verkställigheten. Från flera håll höjdes också röster för att fängelseformen skulle användas restriktivt. Det var främst individualpreventiva argument som talade mot fängelseformen. Även proposition och betänkanden från regeringen talade för lika insatser. LVU skulle kunna vara tillämplig och ge lämplig vård i vissa fall. Fängelsepåföljden skulle användas mycket restriktivt påpekade även regeringen. Endast vid allvarliga brott och där inget vårdbehov förelåg hos den unge var det, med hänsyn till allmänpreventiva skäl, nödvändigt med ett frihetsberövande.³⁷

En kommitté tillsattes 1979 för att se över påföljden fängelse. Huvudbetänkandet från kommittén kom 1986 och tankegångarna fanns kvar om att kriminalvårdspåföljder skulle användas med stor återhållsamhet bland unga lagöverträdare. I åldern 15 till 17 år föreslogs det att åtgärder inom socialtjänsten skulle föredras framför kriminalvård. Och även i gruppen 18 till 20 år skulle fängelse användas med stor restriktivitet.³⁸ En lagändring gjorde att socialnämnden kunde utse kontaktperson och/eller ålägga den unge att delta i behandling inom öppenvården, och man hoppades härigenom att det skulle bli förändringar i påföljderna för unga. Statistik under 1980-talet visade att användandet av fängelse för ungdomar i åldern 15 till 20 år låg konstant i jämförelse med 1970-talet då unga som dömdes till fängelse ökade. Kommittén såg detta som ett utslag av de önskade effekterna med att ge socialnämnden större befogenheter och att detta även tillämpades i praktiken.

Under 1980-talet diskuterades fängelsets vara eller icke vara för unga under 18 år. Det ansågs att kriminalvården inte hade de resurser för att ta hand om dessa ungdomar. I stor utsträckning hade de unga så pass stora problem att varken fängelse eller socialtjänst har de resurser som krävs men att socialtjänsten ändå var att föredra och hade större möjligheter att erbjuda lämplig vård.³⁹

³⁶ Nytt straffsystem, BRÅ, Rapport 1977:7

³⁷ Nordlöf, K, s. 8-9.

³⁸ SOU 1986:14, s. 437.

³⁹ Nordlöf, K, s. 9-10.

2.4 Straffbarhetsålder

Det finns en lång tradition i Sverige som innebär att vissa personer som har begått brott inte har bedömts lika hårt som andra. Dessa personer har varit ungdom, vansinnig, kvinna och träl. Under medeltiden kunde deras gärningar bedömas såsom "vådaverk", vårdslöshetsbrott, istället för uppsåtliga brott. Istället fick den som ansågs ha tillsyn över personen bära ansvaret för gärningen. Denna fick dock straffet minskat. Senare ansågs att det inte var någon större idé att förbigå den egentliga gärningsmannen och lägga ansvaret på dennes "övervakare".⁴⁰ Den nya uppfattningen hängde samman med en ny princip om brottslighetens beroende av felaktig "viljbestämning" hos den handlande. Man såg också till möjligheten hos förövaren om denna kunde bedöma handlingen och dess följder.⁴¹

Straffbarhetsåldern innebär att innan en person har uppnått en viss ålder så kan han inte dömas till ett straffrättsligt ansvar. Själva handlingen är att betrakta såsom kriminell men med anledning av personens ålder kan han inte betraktas som ansvarig för sin handling i vart fall inte straffrättsligt. Sedan lång tid tillbaka har man alltså tagit hänsyn till den misstänktes ålder. Åldern har dock varierat. Landskapslagarna innehöll bestämmelser om strafffrihet eller förminskad straffbarhet för minderåriga gärningsmän. Två nedre gränser förekom. Den civila myndighetsåldern liksom straffbarhetsåldern var femton år. Men även från sju års ålder kunde straffansvar utkrävas. 1721 höjdes den civila myndighetsåldern till 21 år. Särbehandlingen av unga fanns även med i 1734 års lag. "Näpst och aga" var en påföljd som förekom i vissa fall för gärningsmän under 15 år. I 1864 års strafflag bestämdes straffbarhetsåldern till 15 år med vissa undantag för grova brott där åldern var 14 år.⁴² Resonemanget kring åldern var att ungdomar under 14 eller 15 år räknades som barn och därför inte var fullt utvecklade och inte helt tillräkneliga. Därför kunde de inte heller straffas för sina gärningar. Men domstolen hade dock den befogenheten att tillrättvisa den som inte fyllt 15 år genom aga eller insättande i allmän uppfostringsanstalt. Fullt ansvar ansåg man inte heller kunna lägga på den som var 15 år. För den som var under 18 år räknade man med en mindre tillräknelighet som kunde utgöra skäl för påföljdsnedsättning.

Synen på unga lagöverträdare förändrades i slutet av 1800-talet och början på 1900-talet. Från att diskussionen tidigare fokuserat kring frågan om unga lagöverträdare skulle behandlas som vuxna kom den då att hänskjutas till en diskussion om vad som var det bästa för den unge när det gällde anpassning till samhället. Det talades om samhällets skyldighet att ge den unge uppfostran och vård och den unges rätt därtill. Reformen i denna anda kom att genomföras, bland annat togs den lägre åldern vid grova brott bort ur strafflagen 1902. Samtidigt avskaffades domstolarnas möjlighet bort att förordna om aga och insättande på

⁴⁰ Professor Winroth, Straffrätt, Lund 1889, s. 47.

⁴¹ Professor Winroth, s. 48.

⁴² Nordlöf, K, s. 11.

uppfostningsanstalt. Straffbarhetsåldern blev nu utan undantag satt till 15 års ålder och vald med hänsyn till humanitära och praktiska skäl.

När brottsbalken utredades diskuterades samtidigt en höjning av straffbarhetsåldern till 18 år. Det blev aldrig något lagförslag om det men några argument lades fram. Ett av skälen man angav var att få personer under 18 år blir föremål för kriminalvård utan istället får åtalsunderlåtelse eller vård enligt socialtjänstlagen. Mot en höjning angavs att det skulle finnas en möjlighet att döma till böter vid lindrigare brottslighet och ett intresse för den allmänna rättssäkerheten att kunna föra den unge inför rätta. När brottsbalken infördes 1965 var alltså straffbarhetsåldern 15 år men synsättet ändrades på vilka som kunde begå brott. Man tog inga hänsyn till en persons tillräknelighet vilket alltså innebar att barn och vuxna kunde vara misstänkta för brott. Men den som inte fyllt 15 år kunde inte ådömas en påföljd. En socialrättslig åtgärd kunde dock komma ifråga vid behov hos den unge. En person som inte uppnått straffbarhetsåldern anses inte som psykiskt mogen eller ha så pass utvecklade rättsbegrepp att han kan göras straffrättsligt ansvarig för sina handlingar. Detta påverkar dock inte möjligheterna att civilrättsligt utkräva skadestånd från en person under 15 år. I och med införandet av brottsbalken ville man markera att man tagit avstånd från den gamla vedergällningsstraffrätten. Enligt den gamla teorin kunde ett rättvist straff endast ådömas den som var ansvarig för sina gärningar och detta medförde att ungdomar föll utanför straffrätten. I brottsbalken infördes att alla i princip är jämställda som brottssubjekt, alla kan begå brott.

Idag är situationen den att en person som inte fyllt 15 år inte kan dömas till straffrättsligt ansvar. Avgörande är personens ålder vid brottstillfället.⁴³ Argumenten för särbehandlingen är således att den unge inte förutsätts ha samma mogenhet och värderingar som en vuxen person. Kriminaliteten har ofta andra orsaker än när vuxna begår brott. Den är ofta en följd av svåra hem- och uppväxtförhållanden. Det krävs andra insatser och mer förståelse än fördömande. Föräldrarnas roll är fortfarande viktig och socialtjänsten har här en betydelsefull funktion om hemförhållandena inte fungerar. Socialtjänsten får se till att den unge får nödvändig vård vid behov och att i övrigt främja en gynnsam utveckling för den unge och goda uppväxtförhållanden i övrigt. Socialtjänsten griper in vid brott av normalgraden eller grövre. Ordningsföreseelser och trafikbrott omfattas oftast inte av någon åtgärd.⁴⁴

K. Nordlöf framhåller i sin bok viktiga argument för straffbarhetsåldern. Främst är det grundläggande principer i straffrätten som rättfärdigar en fastlagd ålder. Principer om likställighet och förutsebarhet gör det nödvändigt att fastställa denna. En invändning skulle kunna vara att personer mognar olika och att det då skulle kunna berättiga en relativ straffbarhetsålder. Men den rättsosäkerhet som skulle uppstå är svår att komma förbi. Åklagaren har här ett visst ansvar. Han har

⁴³ Nordlöf, K, s. 12-13.

⁴⁴ Nordlöf, k, s. 14.

möjlighet till åtalsunderlåtelse för de under arton år och detta kan ju ske när brottet har begåtts av okynne eller förhastande (vilket skulle tyda på en omognad hos den unge). Han kan då ta hänsyn till den unges mognad.

3 Vilka begår brott?

Brottslingen – förbrytaren - lagöverträdaren, många ord har sagts om dem. Många har också velat förklara varför personer begår brott och hur man skulle kunna förebygga detta. I detta avsnitt tänkte jag ge en bild av vad som har skrivits i litteraturen om lagöverträdarna och främst de unga. Det är ingen förklaring utan mer en redogörelse av vad som har kommit fram i undersökningar och forskning. Varför jag tar med detta avsnitt är främst att påvisa att unga lagöverträdare ofta är en ”produkt” av samhället och att det inte går att påvisa en faktor som gör människor kriminella utan att det är ofta flera olyckliga omständigheter som samspelar.

Brottslighet är ett komplicerat problem och består av flera olika faktorer som leder fram till en lagöverträdelse. Faktorer som nämns är biologiska, psykiska, sociala, samhälleliga och kulturella. Många samhällsförhållanden finns också som påverkar kriminaliteten till exempel arbetslöshet, kommersiellt lanserade ideal, ojämlikhet, tillfällen till brott och förvaringsproblem av ägodelar. Detta förklarar inte brottsligheten i sig men kan vara bidragande faktorer.

I Sverige består den största andelen brott av tillgreppsbrott (59 %), den näst största är sedan brott mot person (10 %), sedan kommer skadegörelse (8 %), trafikbrott (7 %), bedrägeri (5 %), narkotikabrott (3 %) och övriga brott (8 %). Dessa siffror baseras på en BRÅ-rapport från 1994 men har idag ungefärlig lika fördelning⁴⁵. Jag tar med detta p.g.a. att det är viktigt att ha i bakhuvudet vad för brott som begås och av vilka. Till greppsbrott sker ofta såsom ett led i ett missbruk och försörjer och betalar den missbrukande och missbruket.

3.1 Biologiskt arv och kriminalitet

Men om man återgår till dem som begår brott så finns det olika studier kring dessa och olika faktorer som kan påverka olika individer att begå brott. Många har haft teorier om detta, mer eller mindre belagda. I slutet av 1800-talet funderades det över biologiskt arv och brottslighet. Cesare Lombroso, presenterade 1876 en teori enligt vilken brottslingen var av en speciell biologisk, antropologisk typ. Brottsligheten skulle således vara ärftlig.⁴⁶ Andra teorier kom som sade att brottslighet låg latent hos vissa som på grund av vissa yttre omständigheter begick brott. Slumområden, arbetslöshet och tillgång på alkohol är exempel på utlösande faktorer (moderna skolan). Den var också liksom Lombrosos tes, en teori som sade att brottslighet berodde på biologiskt arv. Tyvärr spelade former av dessa viss roll i nazityskland men upptogs även under 1940-50-talen i USA.

⁴⁵ Ekbom m fl. s. 22.

⁴⁶ Ekbom m fl. Brotts, straff och kriminalvård, s. 126.

En amerikan, W H Sheldon, skapade under 1950-talet en teori kring kroppskonstruktion och kriminalitet. Han fann att den atletiska kroppstypen var överrepresenterad bland unga brottslingar och att spinkiga och långa var underrepresenterad. Detta bekräftades även när det gällde kvinnliga brottslingar. Han drog då slutsatsen att eftersom kroppstypen är genetiskt betingad så måste kriminaliteten vara det också. Denna teori har dock den moderna forskningen inte vidareutvecklat.

Under 1960-talet utvecklades kromosomforskningen och man försökte här se samband mellan kromosomer och kriminalitet. Det blev en ny fart på debatten om arv och kriminalitet när man upptäckte att många män vid anstalter och kriminellt belastade mentalpatienter hade en extra Y- kromosom (XYY-män). De trodde att de hittat en gen för brottslighet. De analyserade samtidigt nyfödda pojkar och vuxna män och det visade att flertalet av XYY-männen måste finnas i den allmänna befolkningen utanför anstalterna. Gruppen är ytterst liten och kan inte påverka kriminaliteten i samhället i någon nämnvärd omfattning.⁴⁷

Viktiga källor för studier av genetiska faktorer är undersökningar av tvillingar och adopterade barn. Studierna är inte helt att lita på då det finns olika definitioner av brottslighet som gör det svårare att tolka resultaten. Jag tänkte ändå kort nämna en studie av enäggstvillingar och tvåäggstvillingar. Forskarna trodde sig se ett samband mellan enäggstvillingars brottslighet. Bland dem som hade begått brott hade i 77 % av fallen båda enäggstvillingarna begått brott. Hos tvåäggstvillingarna fann man inte samma samband. Senare studier i Norge och Danmark har man inte funnit stora skillnader mellan de olika tvillingarna och i Norge drog man slutsatsen att genetiska faktorer inte var betydelsefulla när det gällde brottslighet.⁴⁸

3.1.1 Biologiskt arv och missbruk

När man nämner biologiskt arv och kriminalitet kommer man inte ifrån att nämna missbruk och biologiskt arv. Till stor del begås brott i samband med någon form av missbruk och studier av ärftligt missbruk har då stor betydelse. Vid Umeå universitet har man gjort en studie av utveckling av alkoholmissbruk och kriminalitet kopplat till detta. De studerade barn som blivit bortadopterade till hem där de inte hade några släktingar. Det visade ett samband mellan söner till missbrukande biologiska föräldrar, men trots allt så uppskattades att det var en lägre siffra av missbruk än om de hade stannat med de biologiska föräldrarna.

De genetiska anlagen, som kan göra att man riskerar att bli missbrukare består av flera beståndsdelar. Om man varken har arv eller befinner sig i olämplig miljö är risken liten att man blir missbrukare. Om miljön är riskfylld ökar risken för

⁴⁷ Ekbom, Thomas, m fl. Människan, Brottet och Följderna, Borås 1996, s.71.

⁴⁸ Ekbom m fl, Brott, straff och kriminalvård , s. 128.

missbruk. Om det biologiska arvet finns ökar risken ytterligare. Om både arv och miljö samverkar är risken för missbruk mycket stor.⁴⁹ Bland de barn som undersöktes fann forskarna två grupper. Alla blev inte missbrukare men bland dem som blev det fann de två grupper. I den första gruppen, och den största 75 %, fanns ingen särskild kriminalitet, och missbruket utvecklades relativt sent. Båda föräldrarna var missbrukare och ibland belastade med lättare kriminalitet. I den andra, mindre, gruppen utvecklades missbruk i unga år och detta kombinerades med allvarlig kriminalitet. Deras fäder hade ofta haft ett gravt alkoholmissbruk och varit kända för grov kriminalitet. Mödrarna hade ofta inte haft någon form av missbruksproblem. I studien av bortadopterade kvinnor gavs en annan bild. De hamnade enbart i den första gruppen och föräldrarna hade haft ett medelsvårt alkoholmissbruk.⁵⁰

Enligt studien skall man dock vara försiktig med att dra slutsatser av det ärftliga missbruket och ärftlig kriminalitet. Enligt undersökningen stod dock kriminalitetens svårighetsgrad i direkt relation till graden av missbruk. Alkoholmissbruk kan alltså härledas ärftligt till viss del men inte kriminalitet. Dock visar studien att i fotspåren av svårt missbruk följer ofta kriminalitet. Av de lättare missbrukarna var 22 % straffade och av de med svårt missbruk 67 %. Det effektivaste brottsförebyggande medlet vore alltså att sänka alkoholkonsumtionen.

Hur vet man då att alkoholmissbruk är genetiskt betingat? Är det verkligen bevisat? Frågetecken kvarstår och det är inte en enad forskning bakom. Den senaste alkoholforskningen försöker visa att det finns ett samband mellan alkoholmissbruk och biologiskt arv. Vid nedbrytningen av alkohol är flera enzymer inblandade. Ett som är relaterat till nedbrytning av alkohol och missbruk är enzymet MAO. Den som har låg halt av MAO är äventyrslysten och söker spänning. Den som har högre halt är lugnare och trivs med allt tryggt och hemtamt. Kvinnor har genomgående högre halt av MAO. Undersökningar visar att människor som söker spänning ligger i riskzonen för att utveckla alkoholism. I undersökningen visade det sig att MAO-halten var lägre hos alkoholmissbrukarna i gruppen med ärftlig belastning än i första gruppen och bland icke missbrukare.⁵¹

3.1.2 Fosterskador

Fosterskador har på senaste åren visat sig ha stora samband med kriminellt beteende. Det gäller de skador som barnet/fostret får genom moderns alkoholmissbruk under graviditeten. Barn till mödrar som missbrukat alkohol under graviditeten kan drabbas av så kallat fetalt alkoholsyndrom. Detta märks genom hämmad tillväxt, karakteristiska missbildningar och störningar i centrala nervsystemet. Skador som är obotliga och rehabilitering hjälper inte nämnvärt.

⁴⁹ Ekbom, Thomas, m fl. Människan, Brottet och Följderna, s. 72.

⁵⁰ Ekbom m fl, Brott, straff och kriminalvård, s. 129.

⁵¹ Ekbom, Thomas, m fl. Människan, Brottet och Följderna, s. 73.

Störningar i centrala nervsystemet, hjärnskador, ger hyperaktivitet, distanslöshet, impulsstyrning, destruktivitet samt koncentrations och perceptionsstörningar. Detta leder till problem i relation till föräldrar, skola, kamrater etc. Individen kan få intensiva aggressiva utbrott och har svårt att ta lärdom av sina misstag. Ofta utvecklar dessa personer kriminalitet och eget missbruk om de inte möts med tillräcklig respekt och tålmod.⁵²

3.1.3 Diskussion

Det som ovan har beskrivits är inga säkra studier. Det går inte att förklara var kriminalitet kommer ifrån men jag tycker att studierna ändå visar att vissa har sämre förutsättningar från början. Den forskning som det idag fokuseras på är alkoholmissbruk och olika studier av barn till missbrukare, vilka problem barnen kan ha och hur man bemöter och behandlar dessa. Det är viktigt att skola och sociala myndigheter blir uppmärksamma på dessa barn och deras problem och att de kan bemöta dessa på ett på riktigt sätt. Om barn och ungdomar som ligger i riskzonen inte får rätt hjälp och stöd riskerar de att hamna i bekymmer såsom missbruk och även kriminalitet. Om de känner sig utanför och oförstådda så gör ju inte det risken mindre.

3.2 Brottslighet och miljö

Det går inte att förklara all kriminalitet genom att peka på *en* faktor, utan kriminalitet orsakas av ett komplex av faktorer som i olika grad och art samverkar och påverkar varandra. Arv och miljö samspelar på olika sätt. I boken "Människan, brottet, följderna" nämner författarna exemplet hur ett barns produktion av signalsubstanser som skall varna för fara och hot påverkas där barnet kontinuerligt utsätts för hot och våld. Hur reagerar kroppen på att under hela barndomen utsätts för hög stress och ständigt vara rädd för misshandel och övergrepp? Dessa frågor besvaras inte och kan inte besvaras än men är väl tänkvärda. I går offer, idag gärningsman stämmer tyvärr alltför ofta.⁵³

3.2.1 Uppväxt förhållanden

Under ett barns uppväxt är det viktigt att vissa behov blir tillgodosedda. Det behövs för att barnet skall utvecklas gynnsamt och även utveckla känslor om tillit och misstro, rätt och fel. Det finns studier gjorda kring detta där man följt upp barn tills de uppnått vuxen ålder. En av dessa studier gjordes av Håkan Stattin och David Magnusson 1991. Barnens beteende problem följdes under en tid, om de var stabila eller förändrades, och senare studerades sambandet mellan beteendeproblem i barndomen, utveckling av tonårskriminalitet och kriminalitet i vuxen ålder. Undersökningen visade att det fanns betydande samband mellan

⁵² Ekbom, Thomas, m fl. Människan, Brottet och Följderna, s. 74.

⁵³ Ekbom, Thomas, m fl. Människan, Brottet och Följderna, s. 74-75.

beteendeproblem redan i 4-5 års ålder och framtida registrerade brott. Ju tidigare man begår brott, desto större är risken att man återfaller i både fler brott och allvarligare brottslighet. Risken är också större för andra typer av framtida sociala anpassningssvårigheter.

Beteendeproblem och följderna av dem visade sig ha samband med störda relationer till föräldrar. Ju större barnets yttre beteendeproblem var desto allvarligare var relationsstörningen mellan föräldrar och barn. Hos pojkar som hade stora beteendeproblem men hade god kontakt med föräldrarna kunde man notera färre brott. Om föräldrarna kan upprätthålla en förtroendefull och varm kontakt med sitt utagerande barn kan denna goda relation väsentligt minska risken för att barnet utvecklar en omfattande kriminalitet.⁵⁴

Många ungdomar begår brott i tonåren, man försöker finna sin plats i samhället och i sig själv. Det är ytterst få som fortsätter att begå brott. De beteendeproblem som nämns grundläggs ofta redan i tidig ålder. I spädbarnsåldern utvecklas tilltro till andra, självkänsla och självkärlek. I femårsåldern och framåt utvecklas barnet utifrån föräldrar och familj. Behandlas barnet med respekt kommer barnet att behandla andra med respekt. Barnet utvecklar skuld känslor och samvete, etik och moral, om det bemöts med respekt och får reaktioner på sina handlingar, antingen de är uppmuntrande eller avrådande.⁵⁵ Om dessa känslor inte utvecklas kan det medföra problem genom hela livet. Om en person i barndomen har bemötts med aggressivitet, likgiltighet eller nyckfullhet kommer det att påverka barnets förväntningar på och upplevelser av andra.⁵⁶

3.2.2 Diskussion

För de unga som inte får den trygghet i sin tidiga barndom har det svårt att bygga upp den igen. I intervjuer⁵⁷ med vårdare som har hand om unga som hamnat i kriminalitet eller tvångsomhändertagits av myndigheter, säger att ungdomarna ofta saknar tillit till människor och är utagerande. De har behov av att bli "sedda" och bekräftade och kan ta till mycket drastiska metoder för att bli uppmärksammade. Kriminalitet kan vara ett sätt att få uppmärksamhet, man blir en i gänget, man har gjort något som anses ge "respekt".

En intervjuundersökning som gjordes 1998 av SiS om ungdomar som var intagna på ungdomshem visade på dystra siffror. I intervjun ingår 573 av totalt 979 ungdomar mellan 12 och 20 år som skrevs in på ungdomshem 1998. Undersökningen visar att ungdomarna har problem på flera områden. Fyra av tio flickor som placerats på ungdomshem har någon gång försökt ta sitt liv. Mer än

⁵⁴ Ekbom, T, m fl. *Brott, straff och kriminalvård*, s. 133.

⁵⁵ Ekbom, T, m fl. *Brott, straff och kriminalvård* s. 138 och 140.

⁵⁶ Ekbom, Thomas, m fl. *Människan, Brottet och Följderna*, s. 75.

⁵⁷ Intervju i "Mosaik" tv 2, klockan 20, den 24 maj 2001, programmet handlade om ungdomar som tvångsomhändertagits enligt LVU.

hälften av flickorna och var tredje pojke har någon gång blivit utsatt för fysisk misshandel av en förälder eller någon annan som haft vårdnaden om dem. 54 % av flickorna och 30 % av pojkarna har blivit utsatt för psykisk misshandel. 62 % av flickorna och 35 % av pojkarna har drabbats av depressioner. En stor del av de intagna har placerats där p.g.a. brottslighet, 25 % av flickorna och 63 % av pojkarna. Nästan alla pojkarna uppgav att de varit inblandade i brottslighet och 78 % av dem sade att de någon gång hade åkt fast. Ungdomarna uppger också att de känner stor hopplöshet inför framtiden. SiS ger som kommentar att dessa problem inte tas på tillräckligt stort allvar och att de inte tas emot när de kommer ut. Följden av det blir att många av de intagna kommer att hamna i samma destruktiva beteende igen när de blir utskrivna.⁵⁸

Denna undersökning visar att de tvångsomhändertagna kommer från otrygga hemförhållanden. Många (speciellt av pojkarna) har deltagit i brottslighet, det framkommer inte vilken sort, men det är ett mönster som även understryks av ovan förda resonemang. Otrygga hemförhållanden, där det förekommer misshandel och kanske även missbruk, leder till att en människa, som har låg självkänsla, riskerar att hamna i kriminalitet om inte ett tidigt ”ingripande” sker. Det kan ses som en reaktion att de har hamnat på ett ungdomshem men om ingen uppföljning sker när de kommer ut då har ju reaktionen delvis gått om intet.

Det som skulle behövas är ett ingripande på ett ännu tidigare stadium. Det påstås att förskolelärare kan förutse vilka som kan råka i problem senare i livet. Samhället måste reagera tidigt. Det måste dock ta hänsyn till att människor är olika och att alla utvecklas olika tidigt. Men när en ung människa begår brott skall det reageras från första gången på ett bra sätt. De som hamnar i allvarlig brottslighet senare i livet har ofta begått sina första brott redan under lågstadiet. En tidig reaktion som tydligt markerar vad som anses som rätt och fel skulle i många fall göra skillnad för många ungdomar. Tidig brottslighet är ofta ett rop på hjälp, eller rop efter uppmärksamhet. Behov som man skulle kunna fylla på helt andra sätt! Både ”problemungdomarna” och de som arbetar med dem eftersöker tidiga ingripanden.

⁵⁸ Artikel i Dagens Nyheter den 12 maj 2001, skriven av Staffan Kihlström.

4 Brottslighet i Sverige

Brott definieras såsom sådana handlingar som samhället lagstiftat som skadliga. Har dessa handlingar belagts med straff enligt lag är de således brott. Hur många brott som begås i Sverige är enligt litteraturen svår att beräkna. Dryga en miljon brott polisanmäls årligen, men dessa utgör bara en liten del av alla brott som varje år begås i landet. Utav de polisanmälda brotten klaras endast en liten del upp. Statistik visar att år 2000 anmäldes 1 191 668 brott och av dem var 1 055 835 mot brottsbalken. Det saknas tyvärr statistik på uppklarandeprocenten från år 2000 men från 1998 är siffrorna så här: anmälda brott var 1 181 056 och av dem mot BrB 1 068 023. Totalt sett klarades 313 716 brott upp, 217 556 av dem var brott mot BrB. Uppklaringsprocenten för brott mot BrB var alltså 20 % år 1998.

Under 1998 var 85 852 misstänkta för brott, 22 238 av dem var mellan femton och tjugo år (26 %) och 16 644 var kvinnor (19 %). 61 765 utav den totala summan var misstänkta för brott mot brottsbalken, 18 636 var unga mellan femton och tjugo (30 %) och 13 933 var kvinnor (23 %).⁵⁹

De flesta brott som begås i Sverige är tillgreppsbrott, vilka utgör mer än hälften av alla brott. Den näst största gruppen är våld mot person som utgör 10 % av alla brott. För utförligare siffror se kapitel tre.

4.1 Ungdomsbrottslighetens omfattning

Bland ungdomar är det svårt att uppskatta brottsligheten. Personer under femton år som begår brott registreras inte i Sverige och den brottsligheten är således mycket svår att bedöma. Eftersom det bara är en begränsad del som klaras upp av de polisanmälda brotten är det svårt att göra en bedömning hur stor brottsligheten egentligen är. De siffror som redovisats ovan är de ”officiella” anmälningarna, den faktiska omfattningen av brottsligheten bedöms dock som mycket större. I storstäder har viss gängbrottslighet, såsom misshandel gäng emellan och rån mot jämnåriga, en tendens att inte bli anmälda. Så kallade självrapporterande undersökningar, där man frågar ungdomar om de begått olika typer av brott, visar att 46 % av eleverna i årskurs nio har begått något brott (under 1989). De brottstyper som förekommer är främst stölder i varuhus och butiker, men även skadegörelse och våldsbrott förekommer. Att en så stor del har begått brott är inte unikt för vår tid och inte heller ett fenomen som bara finns i storstäder. Studier från 1960-talet och 1970-talet visar på liknande siffror. Inte heller är det ett svenskt fenomen, liknande studier har gjorts i flera västländer med så kallade självrapporterande undersökningar och snarlika siffror framkommer även där.

⁵⁹ http://www.bra.se/extra/statistics/extra_view, klockan 18.50 den 19/4.

Viktigt att tillägga är att de brott som de unga begår inte är särskilt allvarliga eller särskilt omfattande. Det är bara en liten andel som rapporterar att de har begått fler än 10-15 brott av olika typer. Inte mer än någon procent har någon gång begått en väskryckning (rån) eller att någon gång varit med och tagit en bil utan lov.⁶⁰

Den period då det är förhållandevis vanligt att begå brott är kort. I Sverige tycks den sammanfalla med den tid då man slutar den obligatoriska skolan, alltså i 15-16 års åldern. Det kan tänkas hänga ihop även med en tonårings vilshenhet inför vuxenvärlden och sökande efter personlighet/identitet, efter en plats i samhället/gänget etc. Det visar att om ett barn debuterar tidigt i brottslighet eller om de fortsätter efter 17-18 års ålder är sannolikheten för fortsatt omfattande och allvarlig brottslighet mycket större än om brottsligheten äger rum när förövaren är 14-16 år. Det framgår att det är främst ungdomar som begår många och grova brott under den brottsaktiva perioden som riskerar att fastna i en asocial livsstil. Eftersom det är en så liten del av ungdomsbrottsligheten som kommer till polisens kännedom så kan man dra slutsatsen att det inte är en tillfällighet vilka ungdomar som blir kända för brott av polisen. Sannolikheten för upptäckt ökar kraftigt med omfattningen av de ungas brottslighet och svårighetsgraden av denna brottslighet. Det som upptäcks av polisen bör därför ses som en allvarlig signal om framtida risker.⁶¹

Ungdomar som grupp är mer brottsaktiva än vuxna. Andelen brottsaktiva individer minskar ju äldre årskullen blir. De brottsaktiva ungdomarna begår dock i genomsnitt *färre brott* (min kursiv.) än de brottsaktiva yngre vuxna. De brott som ungdomar begår är oftast lindrigare än de brott som begås av vuxna.⁶² (En liten förändring kanske har skett, ungdomar begår rån på stan, vapen förekommer och narkotika brott har ökat enligt statistiken.) Sättet som unga begår brott på skiljer sig också från de vuxna. De begår ofta brott tillsammans med andra ungdomar, i en grupp eller ”gäng”. Ju yngre en brottsaktiv individ är desto oftare har han en eller flera medbrottslingar. Bland ungdomar finns det alltså i genomsnitt flera antal brottslingar per givet antal brott. Ungdomar ägnar sig främst åt traditionell brottslighet. Andelen moderna brott (skattebrott, trafikbrott, narkotikabrott o.s.v.) ökar i stigande ålder. Tillgreppsbrott och skadegörelse tillhör de allra vanligaste. Det kan även nämnas att andelen ungdomar misstänkta för narkotikabrott och misshandel är lägre än genomsnittet.⁶³

Vid en dödsmisshandel i ett gängbråk i en förort till Stockholm i början av april 2001 kom frågan upp om misshandeln bland unga har ökat. Professor Sarnecki intervjuades i ”Aktuellt” och fakta lades fram som visade att misshandeln bland

⁶⁰ SOU 1993:35 ”Reaktion mot ungdomsbrott”, s. 10-11.

⁶¹ SOU 1993:35, s. 11.

⁶² SOU 1993:35, s. 13.

⁶³ SOU 1993:35, s. 14.

unga har minskat under en tio - års period - från att ha varit kring 256 stycken per år till att år 2000 vara nere i 234 stycken. Oroande var dock att våldet var/är allt grövre. Vapen finns i en helt annan utsträckning att tillgå. Det betonades även att för de unga så är gänget, gruppen, väldigt viktig. De känner trygghet däri och kan trissa upp varandra till att känna hat inför andra grupper/gäng. Detta kan då resultera i konfrontationer med inslag av misshandel och vapen. Resonemanget kan vara att om det andra gänget har vapen, baseballträn och knivar, så måste även det andra gänget ha det för att kunna försvara sig. Argument om självförsvar är det som ligger bakom i många fall där vapen har använts.⁶⁴

Kort kan också nämnas om ungdomsbrottsligheten ökar eller minskar. Detta är svårt att besvara då inte all brottslighet kommer till känna genom polisanmälningar. Men om man ser till de om har lagförts under en längre period kan man ändå se en trend. De som är med i undersökningen var de som var dömda för grövre brott, d.v.s. brott som medfört strängare påföljd än böter. Antalet lagförda i slutet av 1800-talet var 1,5 av 1000 ungdomar i åldern 15-20 år. Detta höll sig konstant fram till 1940-talet då en ökning skedde. Denna ökning fortsatte fram till 1970-talet då den nådde sin kulmen och 24 ungdomar av 1000 i åldern 15-20 år blev lagförda. Under 1980 och 1990-talen minskade antalet och har varit ganska konstant under 1990-talet då runt 15-16 stycken lagfördes av 1000 ungdomar. Den kulmen som nåddes under 1970-talet speglade av sig också på andra håll. Utredningar tillsattes som skulle komma tillrätta med ungdomsbrottsligheten och de åtgärder som vidtogs lyckades i alla fall hålla de unga utanför statistiken och bidrog till att antalet lagförda för grova brott minskade. Socialtjänsten fick ett större ansvar och påföljden överlämnande till vård inom socialtjänsten användes i större utsträckning. Det kan vara en bidragande orsak till att statistiken minskade.⁶⁵

4.1.1 Könsfördelning

Könsfördelningen bland ungdomar som begår brott är inte helt jämlik. Men det är nog inget som vill uppnås! Forskning kring kvinnors/flickors kriminalitet bedrivs i förhållandevis liten omfattning. En bidragande orsak till det är att flickors brottslighet anses vara mycket mindre än pojkarnas. Statistiken visar även att flickor är underrepresenterade. Under 1998 misstänktes 85 852 personer för brott. Av dessa var ca 16 644 kvinnor. I åldersgruppen 15 - 20 år misstänktes 22 238 personer för brott. Av dessa var knappt 4000 flickor.⁶⁶ De flickor som misstänktes för brott var i genomsnitt mindre brottsbelastade än pojkarna. I SOU 1993:35 redogjordes mer ingående förhållandet mellan flickor och pojkars kriminalitet. Bland de pojkar, i åldern 15-20 år, som misstänktes för brott år 1991 fanns 54 individer som misstänktes för fler än 50 brott. Av dessa

⁶⁴ Ur Aktuellt klockan 21, SVT kanal 2, den 5 april 2001. Intervju med Jerzy Sarnecki.

⁶⁵ SOU 1993:35, s. 19.

⁶⁶ http://www.bra.se/extra/statistics/extra_view, klockan 18.50 den 19/4.

misstänktes 13 för fler än 100 brott. Bland flickorna fanns det sju stycken som misstänktes för fler än 50 brott men ingen som misstänktes för fler än hundra brott. Detta är brott som registrerats hos polisen, men även vid självrporterande undersökningar visar att flickor är mindre brottsaktiva än pojkar. I en sådan rapport från 1991⁶⁷ i årskurs nio visade att 56 % av pojkarna uppgav att de hade begått något brott under året mot 36 % av flickorna i samma årskurs.

Att flickor/kvinnor begår färre brott än pojkar/män behöver inte innebära att de är bättre socialt anpassade och mera skyddade från sociala problem. Samhället har valt att kriminalisera handlingar som hör till den klassiska mansrollen, exempelvis våld som konfliktlösningsmetod, än kvinnorollen. I andra länder där fler kvinnobeteenden anses vara skadliga för samhället och därför kriminaliserade är andelen kvinnliga brottslingar större. De områden som det kan handla om rör ofta kvinnornas sexualitet och barnalstring.⁶⁸

Professor Sarnecki som skrivit del B av SOU 1993:35 har även gjort en undersökning av karaktären av ungdomsbrottsligheten som han nämner. Han märkte att ungdomsbrottsligheten uppvisar traditionella könsrollsmönster. I de brottsaktiva grupper där flickor förekommer spelar de ofta en underordnad roll och är sällan aktiva eller tar initiativ till de olika aktiviteterna. Deltar de i brott som gruppen begår är de ofta passiva åskådare, står på vakt o.s.v. Det vanliga är att de flickor som deltar ofta är tillsammans med någon i gänget och när förhållandet tar slut slutar också flickan att begå brott.

Eftersom pojkarna som dessa flickor är tillsammans med ofta är äldre och mera socialt missanpassade löper flickorna påtagliga risker att på kort tid själva utveckla grov asocialitet, t.ex. missbruk av narkotika och liknande. Även om brottsligheten hos dessa flickor inte är särskilt allvarlig innebär således deras tillhörighet till denna typ av asociala nätverk en allvarlig risk för deras framtida utveckling.⁶⁹

⁶⁷ Dolmén och Lindström, Skola, livsstil och brott, BRÅ rapport 1991:3.

⁶⁸ SOU 1993:35, s. 15-16.

⁶⁹ SOU 1993:35, s. 16.

5 Påföljder idag

I detta avsnitt tänkte jag gå igenom de påföljder som finns i Sverige idag. Det blir kortfattat då uppsatsen skall fokusera på slutna ungdomsvård men tanken är ändå att ge en överblick och då främst vilka påföljder ungdomar kan bli föremål för.

5.1 Grundläggande principer för straffsystem

I denna del anges de principer och tankar som ligger bakom det straffsystem som idag råder i Sverige. Lagändringen som gav slutna ungdomsvård föregicks av flera utredningar. I dessa behandlades inte bara alternativ till fängelse utan gick även igenom de principer och värderingar som är viktiga i straffsystemet och som även skall prägla straffen och påföljdsvalet.

Syftet med straffet är att markera samhällets avståndstagande från brott men också att förhindra brott. Detta kan ske genom att straffet innehåller mer eller mindre kraftfulla tvångsingripanden. Den som utsätts för straff kan känna visst obehag inför detta, det är väl delvis tanken, men det skall ej frångås att den som förövat brott skall åtnjuta samma respekt för sin person och sitt människovärde som andra medborgare. Straffverkställigheten skall präglas av humanitet.

Ett straffsystem måste anpassas efter de krav som ett modernt samhälle ställer. Straffet är ett sätt för samhället att reagera mot avvikelser från den ordning som på demokratisk väg är bestämd och som medborgarna är skyldiga att följa. Systemet skall dock inte vara stelt och inte ge utrymme för att människor är olika och lever under olika förhållanden utan det skall i stor utsträckning tas hänsyn till. I många fall kan det vara befogat med endast tillrättavisningar vilka skall söka förmå en lagöverträdare till rättelse. Idag används rapporttefergift och åtalsunderlåtelse för att begränsa användandet av straff.⁷⁰

Att kriminalisera vissa handlingar motiveras ofta med att det skall begränsa brottsligheten. Allmänpreventiva överväganden finns alltså med vid kriminaliseringen men skall ej utgöra skäl vid straffmätning och val av straff vid domstolarna. Allmänpreventionen skall verka genom lagens straffhot och en upprätthållen konsekvent praxis som visar att det inte bara är tomma ord. Laglydnaden på kort sikt har visat sig till stor del bero på upptäcktsrisken och inte på eventuella straffs stränghet (som det har påpekats att om hårdare straff skulle sänka brottsligheten, eller bekämpa denna skulle brottsligheten ha varit utrotad för länge sen!).⁷¹ När man valt att kriminalisera och beivra brott med straff skall kriminaliseringen präglas av några viktiga principer. De skall skapa ett rättssäkert system som även har förankring hos medborgarna. Straff skall vara till följd av ett

⁷⁰ SOU 1995:91, s. 52.

⁷¹ SOU 1995:91, s. 53.

brott och skall i lag vara föreskrivet hur straffet skall bestämmas. Det skall endast vara brottet som berättigar ett straffrättsligt ingripande och inte den tilltalades personliga förhållanden, påstådda behov av vård eller behandling, sociala problem o.s.v.

En grundläggande princip som berör detta är *proportionalitet* mellan brott och straff. När straff skall bestämmas skall det bestämmas utifrån brottets svårhet. Det eventuella straffet skall relateras till brottets svårhet.⁷² Principen om proportionalitet skall förstärkas vid påföljder för unga. Principen innebär att det skall finnas balans mellan brottet och samhällets reaktion på detta. Straffets stränghet skall bestämmas utifrån brottets svårhet. Överlämnandepåföljden är inte riktigt förenlig med denna princip. De ingripanden som socialtjänsten planerar att företa skall vara proportionerliga till brottets straffvärde och art samt den unges tidigare brottslighet. Dessa kriterier är svårt att kombinera med påföljden överlämnande till vård inom socialtjänsten då det är den dömdes behov vid en aktuell tidpunkt som skall vara avgörande för åtgärder och inte brottet i fråga. Om påföljden överlämnande till särskild vård kombineras med ungdomstjänst skulle denna konstellation kunna vara ett alternativ till fängelse. Och möta kriterierna för proportionalitet.⁷³

Proportionalitetsprincipen är viktig för att straffsystemet skall uppfattas som *rättvist*. Ett rättssystem som är rättvist skall bygga på likhet inför lagen och att lika fall skall behandlas lika vid straffbestämningen. På verkställighetsnivån kan dock de olika sociala förhållandena påverka innehållet i verkställigheten. Ett rättvist system skall vara förankrat hos allmänhetens rättsmedvetande. Det skall även vara lyhört för människors uppfattning om brott och straff utan att för den skull ge efter för tillfälliga tendenser och opinionsyttringar. Det är således viktigt att straffsystemet uppfattas som rättvist och trovärdigt och särskilt vid inrättandet av nya påföljder. Önskvärt är att trovärdiga alternativ till fängelse införs och viktigt är då att dessa hos medborgarna uppfattas som alternativ till fängelse och lika ingripande.

Om ett straffsystem skall accepteras av folk i allmänhet skall det vara enkelt och präglas av *klarhet*. Den som har dömts till ett straff måste förstå varför reaktionen blivit som den blivit och vilken innebörd den har.⁷⁴ Även de som inte drabbas av straff skall ha en klar bild av hur straffsystemet ser ut. Denna princip kan verka självklar men har inte alltför sällan i den praktiska tillämpningen haft problem med att lysa igenom. Reglerna om påföljdsval och straffmätning har ofta haft problem att helt vara förenliga med denna princip. Det har stor betydelse att straffsystemet är klart för trovärdigheten för detta, att systemets innehåll och verkningar förstås av alla och att de påföljder som finns är ingripande och allvarliga. Det är således att föredra att nämna dessa som straff istället för påföljd. Detta för att tydliggöra

⁷² SOU 1995:91, s. 54.

⁷³ Proposition 1997/98:96, s. 147.

⁷⁴ SOU 1995:91, s. 55.

ytterligare att det är ett straff och inte någon slags vård eller behandling. Det skall vara tydligt vilka straffen är och dess innebörd och när de kan utdömas.

När straffen är tydliga och även straffmätningen, leder det till att principen om *förutsebarhet* är uppfylld. Straffen skall vara utformade så att man på förhand vet vad den dömden har att vänta sig för straff och hur länge det skall vara. Om det vid straffbestämningen är ett vård- eller behandlingsbehov som skall avgöra vilket straff och vilken längd, är det mycket svårt att upprätthålla principen om förutsebarhet. Därför har det under senare tid gått mot att straffbestämningen mer sker utifrån brottets straffvärde.⁷⁵ Bestämmelser om valet av straff kan regleras noggrant liksom att straffbestämmningsregler ganska bestämt kan ange vilket brott som skall ge vilket straff. För bestämningen av straff har straffvärdet stor betydelse och där kan det vara svårt att sätta upp klara och förutsebara regler. Den bedömningen är så pass beroende av olika faktorer att det är svårt att på förhand veta vilken betydelse en domstol tillmäter olika omständigheter. De faktorer som kan vara svåra att förutse är vilken vikt som läggs vid de förmildrande och försvårande omständigheterna i 29 kap BrB liksom straffnedsättningsreglerna för unga lagöverträdare⁷⁶. Principen om förutsebarhet är också viktig vid straffens längd. Straffet skall vara bestämt i tiden. Vid fängelsestraff skall man på förhand veta när frigivning kommer att äga rum. Övervakningstider och prøvotid skall vara klart bestämda. I stort tillgodoser systemet dessa krav förutom vid livstidsstraffet och överlämnande till särskild vård. För unga är påföljden överlämnande till vård inom socialtjänsten inte helt förenlig med principen om förutsebarhet. När socialtjänsten prövar vilka åtgärder som bör aktualiseras för en ung lagöverträdare saknar det som hänt i det förflutna, däribland brottet, självständig betydelse. Valet av åtgärder sker i stället med utgångspunkt i den unges personliga förhållanden och behov vid den aktuella tidpunkten. Som konsekvens härav är det mycket svårt att förutse vilka åtgärder och insatser som kommer att föreslås från socialnämndens sida. Denna omständighet har dock förändrats något. En lagändring har gjort att en vårdplan skall upprättas innan dom, där socialtjänsten anger de åtgärder som planeras. Detta har bidragit till att påföljden är lite mer förutsebar och domstolen kan också ha med vårdplanen i bedömningen om åtgärderna är tillräckligt ingripande i förhållande till brottsligheten.

Principen om förutsebarhet har nära samband med kravet på *konsekvens* i straffsystemet. Det är väsentligt för påföljdssystemets trovärdighet att samhällets reaktion på brott följer en konsekvent och fast linje så att systemet inte upplevs som vagt och innehållslöst. Man skall kunna lita på de regler som finns och att de beslut som meddelas också efterlevs. I stor utsträckning så bygger de alternativa påföljderna till fängelse på att den dömden sköter sig, passar tider, frister o.s.v. Ett konsekvent handlande innebär att dessa uppsatta regler skall följas och att det inte går att manipulera med dessa. Vid regelbrott skall det bli en reaktion och

⁷⁵ SOU 1995:91, s. 56.

⁷⁶ Se rättsfall NJA 2000 s. 421.

genom ett konsekvent handlande visa att det inte är kraftlösa beslut.⁷⁷ Detta gäller inte minst för unga lagöverträdare och kravet på konsekvens bör därför så långt som möjligt gälla påföljder för dessa. Om påföljden överlämnande till socialtjänsten väljs är det av yttersta vikt att den vårdplan som har upprättats efterlevs.⁷⁸

5.2 Några ord om unga och rättsliga förfarandet

När en ungdom under 21 år blir föremål för polisanmälan och förundersökning skall i första hand LUL tillämpas. Lagen är enligt 1 § primär i förhållande till RB:s regler. Reglerna i LUL skall komplettera, ersätta och fylla ut bestämmelserna i RB. LUL ger större möjligheter att meddela åtalsunderlåtelse och stadgar även att särskild skyndsamhet skall iakttas när det gäller ungdomar under arton år vid förundersökning, åtalsbeslut och hos domstol.⁷⁹

Möjligheterna enligt denna lag är att meddela åtalsunderlåtelse går mycket längre än RB:s regler. Såsom framkommer i denna uppsats är påföljdsvalet i större utsträckning för unga präglad av ett prognostänkande. Den unges behov av vård och behandling anses vara av primärt intresse och omständigheten att den unge har begått brott har tidigare förskjutits. En förändring har skett vilket har bidragit till att ingripandet, i anledning av att ett brott har begåtts, präglas av de grundläggande principerna om legalitet och likhet inför lagen. Intresset har också ökat för att domstolen och ingen annan instans skall vara ansvarig för att bestämma hur påföljden skall se ut.⁸⁰ Dock finns åtalsunderlåtelse kvar och ses som ett institut som kan ge de unga (och andra) en ”andra” chans.

Institutet finns reglerat i LUL 16 § och i RB 20:7. Regeln i RB gäller för alla oavsett ålder. Beslut för åtalsunderlåtelse för unga (15-18 år) skall dock först prövas enligt LUL 16 §. LUL ger vidsträckt möjligheter till underlåtelse och skapar fler möjligheter att använda institutet och i grövre fall än RB 20:7. Bestämmelserna här är utformade som undantag från den absoluta åtalsplikten och presumptionen är istället att åtal inte skall väckas när det gäller ungdomar. Inledande av förundersökning är obligatorisk, av kriminalpolitiska skäl, trots att åtalsunderlåtelse kommer att meddelas med stöd i LUL. Åtalsunderlåtelse och nedläggning av förundersökning får även meddelas oberoende av att den unge begått tidigare brottslighet. Detta gäller dock under förutsättning att något allmänt eller enskilt intresse inte åsidosätts. I propositionen 1994/95:12 framhölls det dock att det är särskilt väsentligt att åtalsunderlåtelse inte beviljas vid fortsatt brottslighet. Det är viktigt att de unga som begår brott ställs till ansvar och får ta

⁷⁷ SOU 1995:91, s. 57.

⁷⁸ Proposition 1997/98:96, s. 152.

⁷⁹ SOU 1999:108, ”Handläggning av ungdomsmål, en utvärdering av 1995 års ungdomsmålsreform”, s. 34.

⁸⁰ Bring, m fl. Förundersökning, s. 318.

konsekvenserna av detta⁸¹. Åtalsunderlåtelse enligt 17 § LUL kan meddelas om den unge blir föremål för åtgärd i enlighet med vad som är lämpligast för den unge eller om det står uppenbart att brottet har skett av okynne eller förhastande. Dessa paragrafer (16 och 17 §§) har fått förhållandevis extensiv tillämpning p.g.a. samhällets intresse av att inte i onödan utsätta ungdomar för lagföring och straff. Rekvisiten ”förhastande och av okynne” borde komma ifråga främst vid bötesbrott. Det gäller dock restriktivitet när det är fråga om ett stort antal brott eller när brottsligheten varit utsträckt i tiden.⁸²

Ett beslut om åtalsunderlåtelse förutsätter alltid att det kunnat fastställas med visshet att det är den unge som begått brottet. Vad som påkallar åtal i första hand är återfall i brott. Det är en markering för ungdomarna att de ställs till ansvar och får ta konsekvenserna av sina handlingar. Att åtal väcks och den unge ställs inför förhandling i domstol är en viktig markering från samhällets sida att återfall i brottslighet inte tolereras och att den unge inser det allvarliga i situationen. Om åklagaren beslutar om åtalsunderlåtelse skall den unge meddelas genom personligt sammanträffande (LUL 18 §).

Denne skall där upplysas om det krav på skötsamhet som finns i LUL 22 §. Detta krav är avsett att stärka åtalsunderlåtelsens funktion som varning och en markering att samhället inte tolererar att unga begår brott. Om den unge återfaller i brott, särskilt inom sex månader, får ett beslut om åtalsunderlåtelse återkallas.⁸³

Om åtalsunderlåtelse inte har meddelats och åklagaren väcker åtal skall ärendet handläggas på särskilt angivet sätt. Om det ingår fängelse i straffskalan för brottet skall förundersökning och beslut om åtal vara fattad så snart det kan ske och senast inom sex veckor från den dagen om delgivning om brottsmisstanke⁸⁴.⁸⁵ När åtal kommit in till domstol skall huvudförhandling hållas inom två veckor, om det avser brott där det är föreskrivet mer än sex månaders fängelse (29 § LUL). Domen skall om möjligt avkunnas muntligen efter huvudförhandling. Det är av vikt att den unge är närvarande vid avkunnandet för att ge ett starkare intryck hos den unge och för att han/hon även får förklarat vad domen och eventuell påföljd innebär.⁸⁶

5.3 Införandet av brottsbalken

1965 trädde brottsbalken i kraft. Arbetet var en översyn och reformering av gamla 1864 års lag. Flera reformer hade genomförts under 1930- och 40 talen, bland annat om brott mot staten och förmögenhetsbrott, dessa sammanfördes nu i

⁸¹ SOU 1999:108, s. 38.

⁸² Bring, m fl. Förundersökning, s. 319.

⁸³ Bring, m fl. Förundersökning, s. 321.

⁸⁴ Denna tid kan överskridas om det är nödvändigt med hänsyn till utredningens beskaffenhet eller andra särskilda omständigheter.

⁸⁵ SOU 1999:108, s. 34-35.

⁸⁶ SOU 1999:108, s. 41 och 42.

den nya brottsbalken. Vid sidan av fängelse och böter tillkom ett antal nya påföljder. Dessa var:

- villkorlig dom för dömda med mycket god prognos,
- skyddstillsyn,
- ungdomsfängelse (avskaffades 1980) en tidsbestämd påföljd i och utanför anstalt för ungdomar i åldern 18 till 21,
- internering en tidsbestämd påföljd för farliga förbrytare och grova återfallsbrottslingar,
- överlämnande för vård, d v s för social eller medicinsk behandling inom barnavården, nykterhetsvården eller den psykiatriska vården.

Tanken bakom var en behandlingsideologi. Hänsyn till individens återanpassning till samhället skulle gälla framför hänsyn till den allmänna laglydnaden.⁸⁷ Individualpreventionen betonades alltså mest. Vård och behandling skulle präglade påföljderna. För brottslingar med kriminella tendenser som ansågs påverkbara med behandling rekommenderades kriminalvård i frihet, d v s skyddstillsyn. De farliga förbrytarna, de kroniskt oförbätterliga, skulle få internering på obestämd tid och ungdomar behandling på obestämd tid. Dock fann forskarna redan åren efter ikraftträdandet att behandlingsformerna inte visade de goda resultat de hade hoppats på. I Sverige hade man i alltför stor utsträckning intresserat sig för straffets verkningar, ifall den utdömda påföljden ”behandlingen” visade resultat. Lagstiftaren hade på sätt och vis missbedömt möjligheterna för de intagna att återanpassas till samhället genom anstaltsvård. Till en följd av detta tillsattes en utredning⁸⁸, vilket senare ledde till att ungdomsfängelse avskaffades 1980 och internering på tidsbestämd tid 1981.⁸⁹ En annan utredning tillsattes 1979, den s.k. frivårdskommittén, och kom med sitt slutbetänkande 1984⁹⁰. Effekterna av denna blev att det kom en möjlighet 1988 att inom ramen för skyddstillsyn döma missbrukare och andra vårdbehövande till s.k. kontraktsvård. Försöksverksamhet med samhällstjänst påbörjades 1990 och tanken var att vissa dömda kunde åläggas att utföra ett visst mått av obetalt arbete istället för att dömas till fängelse. 1994 startades en försöksverksamhet med intensiv övervakning med elektronisk kontroll. Både samhällstjänst och intensiv övervakning är idag etablerade i det svenska straffsystemet.⁹¹ Dessa påföljder och utredningar medförde också att behandlingsideologin alltmer försvann från straffsystemet. Detta ersattes av tankar om att det skulle råda proportionalitet mellan brottet och straffet och att gärningens straffvärde skall vara avgörande för straffmätning och påföljdsval.

⁸⁷ Ekbohm m fl, Brott, straff och kriminalvård, s. 41.

⁸⁸ Utredningen var SOU 1977:83.

⁸⁹ Ekbohm m fl, Brott, straff och kriminalvård, s. 42.

⁹⁰ Slutbetänkandet var SOU 1984:32 ”Nya alternativ till frihetsstraff”.

⁹¹ Ekbohm m fl, Brott, straff och kriminalvård, s. 43.

5.3 Straffen

I brottsbalkens 1 kapitel 3 § står det följande: ”Med påföljd för brott förstås i denna balk straffen böter och fängelse samt villkorlig dom, skyddstillsyn och överlämnande till särskild vård.” Det är alltså de påföljder som kan komma ifråga enligt brottsbalken.

5.3.1 Böter

Brottsbalkens 25 kapitel handlar om böter. Det finns dagsböter, penningböter och normerade böter. Dagsböter (BrB 25:2) är den vanligaste sorten och bestäms till ett visst antal beroende på brottets svårighetsgrad – minst 30 och högst 150. De kan även utdömas tillsammans med annan påföljd, t ex villkorlig dom eller skyddstillsyn. Penningböter (BrB 25:3) bestäms till ett visst belopp lägst 100 och högst 2000 kronor. Normerade böter (BrB 25:4) innebär att de bestäms enligt en särskild beräkningsgrund och finns reglerade i särskild lag (exempel på lagar är lagom flottning i allmän flottled 1916:426 samt fiskelagen 1993:787). Minsta belopp är 100 kronor.

Om den dömda inte betalar sina böter kan domstolen under vissa förutsättningar förvandla bötesstraffet till fängelse i högst tre månader. Bestämmelser finns i bötesverkställighetslagen.⁹² Böter har inga åldersinskränkningar och används i stor utsträckning som påföljd för unga lagöverträdare. De är lämpliga när något vårdbehov hos den unge inte föreligger.⁹³

5.3.2 Fängelse

Fängelse bestäms enligt den lag som stadgar brottet i fråga. Det kan vara på viss tid eller livstid. Fängelse på viss tid får inte understiga fjorton dagar och inte överstiga tio år. Som gemensamt straff kan tiden vara längre. Maximalt kan ett tidsbestämt straff uppgå till 18 år. Livstidsstraff innebär ett tidsbestämt straff till en början men efter ansökan om nåd till regeringen blir det tidsbestämt efter en tid. Ingen under tjuugoett år får dömas till livstidsfängelse. Den som avtjänar ett tidsbestämt straff blir normalt villkorligt frigiven och får en prøvotid i frihet. Prövotiden motsvarar den strafftid som återstår vid frigivningen, dock minst ett år (26:10 BrB).⁹⁴ Verkställigheten sker i kriminalvårdsanstalt om inte intensivövervakning kan komma i fråga.

Påföljden har ett begränsat tillämpningsområde på unga lagöverträdare. Endast i undantagsfall skall den användas för unga. I åldern 15 till 17 år krävs synnerliga skäl om fängelse skall komma ifråga (efter införandet av LSU är det ett fåtal som

⁹² Ekbom m fl, *Brott, straff och kriminalvård*, s. 47.

⁹³ Nordlöf, K, s. 16.

⁹⁴ Ekbom m fl, *Brott, straff och kriminalvård*, s. 48.

döms till fängelse i denna åldersgrupp) och i åldern 18 till 20 får påföljden användas endast med hänsyn till gärningens straffvärde eller särskilda skäl. Dessa skäl är om brottsligheten är särskilt svår eller omfattande eller vid upprepade återfall, samt vid artbrott där det normalt utgår ett kortare fängelsestraff.⁹⁵

5.3.2.1 Sluten ungdomsvård

Om en ungdom i åldern 15-17 år blir föremål för ett frihetsberövande skall synnerliga skäl föreligga. Om det har framkommit omständigheter som gör att synnerliga skäl föreligger, t.ex. högt straffvärde, för fängelse skall detta omvandlas till sluten ungdomsvård. Straffet skall vara tidsbestämt och innehålla en vårdplan.⁹⁶ (Se 30:5 och 31:1a BrB)

5.3.3 Villkorlig dom

I brottsbalkens kapitel 27 finns reglerna för villkorlig dom. Denna påföljd döms ut för brott där rätten finner att böter inte är tillräckligt straff. Villkorlig dom förenas ofta med böter. Påföljden är främst avsedd att användas när en person begår brott av engångskaraktär och ingen större risk föreligger att han kommer att begå nya brott. Påföljden innebär i praktiken att den dömda inte avtjänar något straff men detta under förutsättning att han/hon inte begår några nya brott under en prøvotid på två år. Missköts prøvotiden kan vissa sanktioner tillgripas och i yttersta fall kan den villkorliga domen undanröjas och ersättas med annan påföljd.⁹⁷

Denna påföljdsform är mycket vanlig bland unga i åldersgruppen 15 till 20 år. Den ådöms en tilltalad om brottet med hänsyn till straffskala och bestämmelser om straffmätning ligger på fängelsenivå. Villkorlig dom används när den tilltalade begått ett enstaka brott och bedöms kunna avhålla sig från fortsatt brottslighet. Hos den unge skall det inte föreligga ett vårdbehov och således bör en villkorlig dom medföra att brottsligheten inte kan utgöra grund för ett tvångsomhändertagande enligt LVU.⁹⁸

5.3.4 Skyddstillsyn

Skyddstillsyn är reglerat i brottsbalkens kapitel 28. Det är också en påföljd som väljs när påföljden inte kan stanna vid böter men det inte är nödvändigt med fängelse. Påföljden innebär att den dömda under ett år står under övervakning och sedan en prøvotid på tre år. Skyddstillsyn kan förenas med böter eller fängelse i minst fjorton dagar och högst tre månader. Påföljden kan också

⁹⁵ Nordlöf, K, s. 19.

⁹⁶ NJA II 1988 s 199 och NJA II 1998 s 440.

⁹⁷ SOU 1995:91 s. 28.

⁹⁸ Nordlöf, K, s. 26.

kombineras med kontraktsvård och samhällstjänst. Rätten får förena skyddstillsyn med föreskrifter om t.ex. var den dömden får/skall vistas, arbetsanställning och olika slags vård. Skillnaden jämfört med villkorlig dom är alltså att den dömden här ställs under övervakning. Vid misskötsamhet kan sanktioner tillgripas och skyddstillsynen kan även undanröjas och ersättas med annan påföljd, som regel fängelse. Jämfört med villkorlig dom är påföljden skyddstillsyn mer tillämplig där risken för återfall är större men ändå inte motiverar fängelse. Om det gäller en ung lagöverträdare skall skyddstillsyn användas mer restriktivt. Den skall användas om den anses lämpligare än överlämnande till vård inom socialtjänsten. Det kan ske när socialnämnden har uttömt alla resurser eller det har skett en stabilisering i den unges levnadsförhållanden och skäl föreligger som talar mot en frihetsberövande påföljd.⁹⁹

5.3.5 Kontraktsvård

Kontraktsvård är en särskild form av skyddstillsyn. Regler finns i brottbalkens kapitel 28, 6a § och 30 kapitel 9 § p3. Formen infördes 1988 som ett alternativ till fängelse. Den riktar sig först och främst till missbrukare av alkohol och/eller narkotika. Istället för att dömas till fängelse kan en person få behandling för sitt missbruk. Han/hon skall ha behov av vård och frivilligt genomgå behandling enligt behandlingsplan. Denna plan skall ha presenterats vid huvudförhandlingen. Rätten skall ange i domen hur långt ett eventuellt fängelsestraff skulle ha blivit.¹⁰⁰ Det är således inte en självständig påföljdsform utan är en föreskrift som meddelas vid skyddstillsyn.

5.3.6 Samhällstjänst

Samhällstjänst utgör ett annat alternativ till fängelse. Domstolen byter här ut ett fängelsestraff mot skyddstillsyn eller villkorlig dom med skyldighet för den dömden att göra en samhällsnyttig insats. Arbetet skall vara oavlönat och utföras på fritiden. Syftet är främst att ersätta fängelsets skadliga verkningar med en positiv påverkan. Målgruppen för påföljden har främst varit unga lagöverträdare (18 till 25 år) som annars skulle ha dömts till ett medellångt fängelsestraff (högst ca 11 månader) men tillämpas även beträffande äldre personer. De skall vara lämpliga för samhällstjänst och samtycka till domen. Det krävs alltså ett samtycke för att påföljden skall kunna genomföras. Denna påföljd har senare ansetts lämplig för även äldre lagöverträdare och används allmänt bland de lagöverträdare som möter de krav som ovan ställts.

Påföljden är således inte heller självständig utan ges som föreskrift vid påföljden skyddstillsyn och villkorlig dom. Domstolen skall i domen ange hur långt fängelsestraff som personen annars skulle ha dömts till och även fastställa antalet

⁹⁹ Nordlöf, K, s. 27.

¹⁰⁰ Ekbohm m fl, Brott, straff och kriminalvård, s. 49.

arbetstimmar. Antalet timmar är lägst 40 och högst 240 och de skall stå i relation till brottets straffvärde. Påföljden verkställs i frihet under planerade former. Om allvarlig avvikelse sker från planen kan domstol ompröva ärendet och döma till fängelse.¹⁰¹

Ungdomstjänst liknar samhällstjänst till utförandet men skiljer sig på den punkten att den endast kan utdömas i kombination med vård inom socialtjänsten. Ungdomstjänst tillkom för att vidga tillämpningsområdet för ”överlämnandepåföljden” och ge domstolen ytterligare en möjlighet att göra reaktionen mer kännbar för den tilltalade då det är nödvändigt.¹⁰² Ungdomstjänst bör främst komma ifråga då socialtjänstens planerade åtgärder inte ensamma kan anses vara en tillräcklig reaktion på brottet och då alternativet är en kriminalvårdspåföljd, men det är inte uteslutet att använda ungdomstjänst även i andra fall. Kombinationen används om straffvärdet är så högt att enbart överlämnande inte är tillräckligt ingripande och i vissa fall då det är fråga om sådan ”artbrottslighet” att påföljden för en vuxen person normalt skulle ha bestämts till fängelse. Ungdomstjänst regleras i 31:1 3 st, 2p BrB.

5.3.7 Intensivövervakning med elektronisk kontroll (elektronisk fotboja)

Intensivövervakning är en särskild form av verkställighet av fängelse. Efter ansökan från den dömde kan i vissa fall fängelsestraff på högst tre månader verkställas utanför anstalt genom intensivövervakning. Den innebär att den dömde får en sändare monterad runt sin vrist och en mottagare installeras i bostaden och ansluts till elnät och telefon. Med dessa hjälpmedel kan den dömde övervakas medan han avtjänar sitt fängelsestraff med begränsad rörelsefrihet i hemmet och utanför. En försöksverksamhet började 1994 vid vissa frivårdsmyndigheter i landet men är idag utbredd till samtliga och är idag inte försöksverksamhet. Vissa förutsättningar skall vara uppfyllda för att frivårdsmyndigheterna skall bevilja fotboja. Bland dem är att fängelse straffet skall vara högst tre månader, godtagbar bostad med elektricitet och telefon, den dömde måste ha sysselsättning, och den dömde uppfyller eventuella krav att genomgå behandling (exempelvis). Absolut drogförbud gäller, inklusive alkohol och läkemedel ej föreskrivna av läkare. Frivården skall utöva en noggrann tillsyn över den dömde. Misskötsamhet leder till att den dömde överförs till kriminalvårdsanstalt för verkställighet av återstoden av straffet.¹⁰³

¹⁰¹ Ekbom m fl, Brott, straff och kriminalvård, s. 50.

¹⁰² Proposition 1997/98:96 s 200.

¹⁰³ SOU 1995:91, s. 29.

5.3.8 Överlämnande till särskild vård

I brottsbalkens kapitel 31 (1-3 § §) finns regler om att domstolen i vissa fall har möjlighet att överlämna den dömda till andra myndigheter. Villkoret är att det i det enskilda fallet skall finnas förutsättningar för vård inom socialtjänsten, för vård enligt lagen om vård av missbrukare i vissa fall eller för psykiatrisk vård.

5.3.8.1 Överlämnande till vård inom socialtjänsten

Om en ungdom under 21 år blir föremål för åtal och senare påföljdsval och dom, kan påföljden bli ett överlämnande till vård inom socialtjänsten. Denna vård skall då bedömas vara mer ändamålsenlig än annan påföljd. Beslutet sker utifrån det. Detta kan innebära att den unge enligt socialnämndens beslut blir föremål för åtgärder inom socialtjänstlagen. Det kan innebära stödinsatser i det egna hemmet, vård enligt LVU eller i sista hand placering på särskilt ungdomshem.¹⁰⁴ Vård enligt LVU bestäms i det enskilda fallet utifrån den unges behov vid tillfället. Länsrätten fastställer utformandet efter ansökan från socialnämnden. Påföljden kan kombineras med dagsböter och ungdomstjänst. Om påföljden blir vård enligt socialtjänstlagen kan domstolen inte vidare påverka innehållet i påföljden utan det överlämnas helt till socialtjänsten.¹⁰⁵ Socialnämnden skall dock upprätta en vårdplan för den unge vid rättegången där det skall anges vilka åtgärder som planeras och kan bli aktuella vid en eventuell dom¹⁰⁶. En vårdplan kan vara avgörande för om man skall välja ”överlämnandepåföljd” eller någon annan påföljd; enligt BrB 31:1 skall ju de planerade åtgärderna vara ”tillräckligt ingripande”. Vårdplanen har också den betydelsen att rätten, enligt 31:1 2 st BrB, skall meddela en föreskrift att den tilltalade skall genomgå sådan vård eller behandling som vårdplanen innehåller.¹⁰⁷

5.3.8.2 Överlämnande till vård enligt LVM

Vid lindrigare brottslighet kan enligt 31:2 BrB överlämnande till vård enligt lagen om vård av missbrukare i vissa fall (LVM) ske. Om det kan bli fråga om tvångsintagning på vårdhem överlämnar domstolen ärendet till socialnämnden. Länsrätten beslutar sen om tvångsvård efter ansökan av socialnämnd. Denna skall även se till att beslutet verkställs. Maximal vårdtid enligt LVM är sex månader.¹⁰⁸

¹⁰⁴ SOU 1995:91, s. 29.

¹⁰⁵ Ekbohm m fl, Brott, straff och kriminalvård, s. 51 och 52.

¹⁰⁶ De åtgärder som kan komma i fråga är i princip frivilliga och motsätter sig den tilltalade eller dennes vårdnadshavare socialtjänstens planerade åtgärder kan socialnämnden inte upprätta någon vårdplan, vilket bara i enstaka fall förekommer i praktiken. Undantaget LVU-fallen.

¹⁰⁷ Proposition 1997/98:96 s 151 ff.

¹⁰⁸ Ekbohm, T m.fl. Människan, Brottet och Följderna, s. 31.

5.3.8.3 Rättspsykiatrisk vård

När en domstol konstaterar allvarlig psykisk störning hos den som begått ett brott och påföljden inte bedöms kunna stanna vid böter kan rätten överlämna personen till rättspsykiatrisk vård enligt 31:3 BrB. Detta får ske om det med hänsyn till personens psykiska tillstånd och personliga förhållanden i övrigt är påkallat att han tas in för vård. Har brottet begåtts under psykisk störning och det finns risk att han återfaller i brottslighet får rätten besluta om särskild utskrivningsprövning. Den som har begått brott under påverkan av allvarlig psykisk störning får inte dömas till fängelse. Allvarlig psykisk störning är ett samlingsbegrepp för tillstånd av psykotisk svårighetsgrad där personen har störd verklighetsuppfattning och även har andra symtom, såsom förvirring, tankestörningar eller vanföreställningar. Olika missbrukspsykosor räknas till dessa.¹⁰⁹

Om den rättspsykiatriska vården inte är förenad med särskild utskrivningsprövning beslutar chefsöverläkaren när vården skall upphöra. Överläkaren kan ansöka om förlängning. Med särskild utskrivningsprövning skall frågan om utskrivning prövas länsrätten efter ansökan av chefsöverläkaren eller av patienten. Vården är sluten och bedrivs dygnet runt på sjukhus.¹¹⁰

5.4 Påföljdsval

Valet mellan de olika påföljderna följer dels lagtexten och dels praxis bildad kring denna. Brottpåföljdernas gradering i förhållande till varandra framgår av 1 kap. 5 § och 30 kap. 1 § BrB. Fängelse är den svåraste formen och böter anses som den lindrigaste. Villkorlig dom och skyddstillsyn ligger däremellan och är inte rangordnade inbördes utan bestäms genom att ta hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet.

Böter utdöms för de minst allvarliga brotten. De kan även kombineras med andra påföljdsformer. Om böter inte anses som tillräckligt ingripande påföljd kan villkorlig dom, skyddstillsyn och fängelse komma i fråga. Som skäl för fängelse får rätten beakta brottslighetens straffvärde och art samt tidigare brottslighet. Om fängelse kan bli aktuellt skall rätten speciellt fästa avseende vid omständigheter som talar för en lindrigare påföljd än fängelse. Det är främst omständigheter av personligt slag som skall beaktas och som kan innebära att det är oskäligt att döma till den påföljd som brottet annars skulle ha föranlett, s.k. billighetsskäl. Regler om förutsättningar för att döma till skyddstillsyn och villkorlig dom finns i brottsbalkens 30 kapitel 7§ och 9§. De är inte bara avgörande för valet mellan dem utan även valet mellan skyddstillsyn och villkorlig dom och fängelse. Någon absolut gränslinje för i vilka fall straffvärdet, arten eller den tidigare brottsligheten skall medföra fängelse finns inte. En avvägning mellan skälen för de olika

¹⁰⁹ Ekbom, T m.fl. Människan, Brottet och Följderna, s. 31.

¹¹⁰ SOU 1995:91, s. 29.

påföljderna är avgörande även för fängelsepåföljden. Skäl för villkorlig dom är att det saknas anledning att befara att den tilltalade kommer att göra sig skyldig till fortsatt brottslighet. För skyddstillsyn är skäl att påföljden skall kunna antas bidra till att den tilltalade avhåller sig från fortsatt brottslighet. Särskilda skäl för att välja skyddstillsyn framför fängelse skall beaktas och de anses vara ifall det skett en påtaglig förbättring av den tilltalades personliga eller sociala situation som kan ha med brottsligheten att göra eller om han undergår behandling för missbruk. Ett särskilt skäl för skyddstillsyn kan också vara att den kan förenas med kontraktsvård. Samtycke krävs till kontraktsvården av den tilltalade. Samtycke krävs även om skyddstillsynen skall förenas med samhällstjänst. Användandet av samhällstjänst kan endast komma i fråga i situationer där rätten normalt skulle ha dömt till fängelse. Samhällstjänst får väljas som föreskrift endast om detta är av betydelse för att rätten i stället för att döma till fängelse kan stanna vid påföljden skyddstillsyn.

Bruket av fängelse vid unga lagöverträdare är, som jag tidigare nämnt, något begränsat och jag återkommer med utförligare beskrivning nedan.¹¹¹

5.4.1 Diskussion

Valet av påföljd skall ej präglas av något prognostänkande, utan väljas utifrån brottets straffvärde, brottslighetens art och återfall i brott. Proportionalitet skall råda mellan brott och valt straff. Det finns dock kvar visst prognostänkande vid val av påföljd för ungdomar och även ibland för äldre vid villkorlig dom och skyddstillsyn. Hänsyn skall här tagas till om den tilltalade kan komma att begå brott igen. Dessa förutsägelser måste vara svåra att göra, speciellt i gränsfallen där det kan röra sig om återfall men av lindrigare brottslighet. Att skyddstillsyn och villkorlig dom kan förenas med samhällstjänst är bra och förstärker påföljden. Det är också bra på det viset att ett frihetsberövande kan undvikas genom att samhällstjänst läggs till.

¹¹¹ SOU 1995:91, s. 30-31.

6 Sluten ungdomsvård

Straffsystemet i Sverige har under hela 1900-talet varit föremål för utveckling och förändring. Påföljder och straff för unga har också många gånger debatterats och utretts. Avvägningen mellan vård och straff för de unga har vållat diskussion och debatt i både media och riksdag. I och med ungdomsfängelsets avskaffande 1980 följde frågan hur de unga skulle straffas. Lösningen då blev att socialtjänsten fick en större betydelse och att ”vanliga” fängelser fick tjäna även som ungdomsfängelser. Detta var ingen bra idé och utredningsarbetet fortsatte. Ibland var socialtjänstens ingripande inte en tillräcklig reaktion i jämförelse mot vad den unge hade begått för brott och tillräckliga åtgärder vidtogs ej, samtidigt som fängelse i stor utsträckning ansågs vara en alltför ingripande eller olämplig påföljd.

I detta kapitel skall sluten ungdomsvård presenteras. Bakgrunden till påföljden kan härledas från ”Ungdomsbrottskommittén” från 1990, där det efterfrågades alternativ till fängelse. Senare utredningar följde i den andan och resulterade i proposition 1997/98:96 och en lagändring som gjorde att sluten ungdomsvård infördes som ungdomspåföljd den första januari 1999.

6.1 Ungdomsbrottskommittén 1990-1993

1990 fick en kommitté i uppdrag att göra en översyn av de allmännas insatser vid brott av unga och för att utvärdera regelsystemet. Denna kommitté redovisade sitt resultat i SOU 1993:35 ”Reaktion mot ungdomsbrott”. I denna föreslogs ändringar i påföljdssystemet för unga lagöverträdare. De utgår ifrån grundläggande straffrättsliga principer som de anser påföljdssystemet bör vila på. De föreslog att vård inom socialtjänsten borde avskaffas som påföljd då den inte möter dessa principer särskilt väl. Utredningen föreslog även en ny frihetsberövande påföljd *särskild tillsyn* för ungdomar i åldern 15-17 år. Dessa idéer blev inte föremål för lagförslag men kommittén gav även förslag på förändringar om reglerna för handläggning av ungdomsmål och dessa lades till grund för lagstiftning.¹¹² Proposition 1994/95:12 behandlade handläggningen och där angavs också de utgångslägen som det fortsatta arbetet om påföljdssystemet för unga lagöverträdare borde ha. Regeringen ansåg att de principer som ligger till grund för påföljdssystemet för vuxna i ökad utsträckning bör vara vägledande även vid utformandet av påföljder för unga. Den form som vård inom socialtjänsten hade motsvarade inte dessa principer och de föreslog att den skulle tas bort i sin dåvarande form.

Justitiekottet tvekade inför detta resonemang i sitt betänkande 1994/95:JuU1. Den särreglering som fanns beträffande unga människor som begår brott vilar på

¹¹² Ds 1997:32 ”Påföljder för unga lagöverträdare”, s. 54.

erfarenheten att påföljden och dessa fall måste anpassas till den unges personliga mognad och särskilda förhållanden. Ungdomar under 18 år skall så långt det är möjligt hållas utanför kriminalvården och huvudansvaret låg bäst kvar hos socialtjänsten. Men det skulle utvecklas metoder för ökad samverkan mellan socialtjänsten och rättsväsendet för att åstadkomma snabba, enkla och adekvata åtgärder mot ungdomsbrottsligheten.¹¹³

Det som följde av utredningen från 1990 var alltså en reform av handläggningen av ungdomsmål. Det som var avgörande för fortsatt reform av påföljdssystemet var ifrågasättandet av påföljden vård inom socialtjänsten i dess dåvarande form och om de principer om påföljder som var vägledande för vuxna också skulle vara det för unga lagöverträdare. De principer som det talades om var om proportionalitet, rättvisa, klarhet, förutsebarhet och konsekvens, de har behandlats ovan men de återkommer även nedan. Det sista av behandlingstanken skulle också bort i påföljdsbestämningen för unga. Det fortsatta arbetet om unga lagöverträdare inriktades således på att hitta alternativ till fängelse, göra påföljden vård inom socialtjänsten och straffbestämningen tydligare.

6.2 Proposition om lag om slutna ungdomsvård

Proposition 1996/97:96, som handlar bl.a. om påföljder för unga och slutna ungdomsvård, föregicks av Ds 1997:32 ”Påföljder för unga lagöverträdare”. Denna Ds gav förslag på ändringar i påföljder för unga. De föreslog hur ett nytt utformande av påföljden överlämnande till vård inom socialtjänst skulle kunna se ut och gav även förslag på ny påföljd, ”överlämnande till vård vid särskilt ungdomshem”. Det senare förslaget var ungefär utformat såsom det senare presenterades i propositionen och senare blev lag om slutna ungdomsvård.

Proposition 1996/97:96 är den viktigaste källan för lagen om slutna ungdomsvård. Den går grundligt igenom straffsystemet för unga lagöverträdare och vilka överväganden som har gjorts inför ändringarna. De slår fast att socialtjänsten även i fortsättningen skall ha huvudansvaret för unga lagöverträdare och att påföljden överlämnande till socialtjänsten således skall finnas kvar. Denna påföljd skall förstärkas och ge större utrymme för de straffrättsliga principerna om förutsebarhet, konsekvens och proportionalitet. De föreslår att institutet medling skall utvecklas och införas för att skapa större insikt hos den unge om effekten av sina handlingar och därmed förebygga brottslighet.¹¹⁴

Med proposition 1997/98:96 ville man se över de ungas påföljder och ännu mer förstärka de idéer om att fängelse för unga inte är bra och att alternativ till fängelse bör finnas vid tillfällen då andra påföljder än ett frihetsberövande inte kan komma ifråga. Möjligheten att döma unga mellan 15 och 17 år till fängelse skulle minska

¹¹³ Ds 1997:32, s. 55.

¹¹⁴ Proposition 1997/98:96, s.144.

ytterligare och när ändå synnerliga skäl fanns för fängelse skulle det finnas en alternativ frihetsberövande påföljd. Förslaget blev att inrätta en ny påföljd, sluten ungdomsvård, som skulle rikta sig mot ungdomar i just åldern 15-17 år.¹¹⁵

En ny form av frihetsberövande för ungdomar var välkommet då fängelsevistelser för unga inte visat sig ha någon effekt och påverkan på de unga. Det allmänna har till uppgift att verka för att barn och ungdomar får växa upp under goda förhållanden och att se till att de som riskerar att växa upp och utvecklas under mindre goda omständigheter får stöd och hjälp. De som är unga och kriminella är ofta redan socialt sett utsatta, speciellt de som håller på med omfattande eller grov brottslighet. För att få dem att sluta begå brott åligger det samhället att agera och ha tillgång till rätt sorts medel och åtgärder. Ansvaret ligger främst på socialtjänsten, fram till 18 års ålder.¹¹⁶ Men det är också en fråga för rättsväsendet. Det finns ett allmänt samhällsintresse att samhället skall reagera på och motverka brott. Grundläggande värden som finns nedlagda i straffrättsliga regler skall skyddas och samhällsmedborgarna har rätt att skyddas från allvarlig brottslighet. Här har polis, åklagare och domstol en viktig funktion. Det finns ett gemensamt intresse hos socialtjänst och rättsväsende att motverka och förhindra brott.

Särbehandling av unga är en gammal och välförankrad princip i Sverige. Som anförts i det föregående förekom det redan på landskapslagarnas tid att de unga inte riktigt ansågs ansvariga för sina handlingar. I brottsbalken idag finns det stadgat i 1:6 att påföljd ej får dömas ut till person under femton år. De ingripande som ändå måste göras, p.g.a. samhällsintresset och allmännas skydd mot grov brottslighet, skall ske med hänsyn och anpassning till den unges brist på mognad, begränsade erfarenheter och särskilda förhållanden. Frågetecknen har funnits kring utformandet av påföljdsval och straffmätning för den unge. Skall påföljdssystemet för vuxna vara vägledande? I proposition 97/98:96 fanns det tveksamhet inför att de vuxnas påföljdssystem skulle vara vägledande även för de unga. Det ansågs att påföljder för unga måste anpassas till den unges personliga mognad och särskilda förhållanden och inte strikt gå efter de principer som gäller för vuxna.

De unga bör så långt som möjligt hållas utanför kriminalvården. För att främja en gynnsam utveckling har socialtjänsten större resurser och erfarenhet och är ett bättre alternativ än kriminalvården i många fall. Placering av ung i kriminalvård ökar också risken att den unge uppfattar det som en bekräftelse på att han/hon är kriminell vilket inte är önskvärt. Överlämnande till socialtjänst är på många sätt ett bättre alternativ även om det har fått utstå kritik. Det påpekas att vård inom socialtjänsten är ineffektiv och svår att på förhand få uppfattning om innehållet i påföljden. Men att den samtidigt är bättre då den håller den unge utanför kriminalvården och kan ”behandla” den unge i en bättre miljö, oftast hemmiljön

¹¹⁵ Proposition 1997/98:96, s. 81.

¹¹⁶ Proposition 1997/98:96, s. 142.

enligt normaliseringsprincipen.¹¹⁷ Trots att unga så långt som möjligt skall hållas utanför kriminalvården och att det endast i undantagsfall skall dömas till ett frihetsberövande, så behövs en tydlig markering och möjlighet till ett ”proportionerligt” straff vid allvarlig brottslighet.

6.2.1 Straffrättsliga principer för unga

Rättvisa, proportionalitet och förutsebarhet skall i större utsträckning präglade även påföljder och påföljdsval för unga lagöverträdare. Propositionen är inte helt positiv till att de helt skall syra men att de skall ha inflytande även för unga lagöverträdare. De påföljder som unga kan bli föremål för motsvarar inte alltid dessa principer och propositionen ville förtydliga påföljderna och föreslå ändringar.

Påföljden överlämnande till särskild vård stämmer inte alltid överens med principen om förutsebarhet. Så som ovan har anförts så antogs regler efter propositionen som gjorde att påföljden blev tydligare och därmed även mer förutsebar. En vårdplan skall upprättas innan rättegång och det finns möjligheter för domstolen att lämna föreskrifter inom ramen för denna. Påföljden är ändå inte helt förenlig med principen, de åtgärder vårdplanen kan föreslå (förutom LVU-fallen) bygger på frivillighet och samtycke krävs alltså. Ges inte samtycke, vad har den då för betydelse?¹¹⁸

Det nya lagförslaget om slutna ungdomsvård skulle möta kraven på förutsebarhet. Den tilltalade kommer att veta att den innebär ett frihetsberövande som kommer att verkställas på ett ungdomshem och det kommer att vara angivet i exakt tid hur länge påföljden kommer att vara. Ingen möjlighet till tidigare frigivning skall finnas. Innehållet i verkställigheten kommer dock att planeras efter individens behov.

En ny frihetsberövande påföljd för unga skulle också möta principen om proportionalitet väl. Den skall inte vara ett alternativ till vård inom socialtjänsten utan dömas ut lika restriktivt som fängelse. Om straffvärdet ger att fängelse står för handen men att det ändå står och väger mellan vård inom socialtjänsten och fängelse, främst p.g.a. fängelsets skadliga verkningar (se rättsfall NJA 1996 s 509), så kan en ny påföljdsform, slutna ungdomsvård, bättre möta principen om proportionalitet mellan brott och straff. Den kan motsvara straffvärdet men ändå hålla den unge utanför kriminalvården.¹¹⁹

Det straffrättsliga systemet skall även präglas av konsekvens. Detta betyder att de regler som finns skall följas och att brott mot dessa skall följas av en reaktion. Med en ny påföljd, slutna ungdomsvård, är det viktigt att de regler som följer

¹¹⁷ Proposition 1997/98:96, s.143 och 144.

¹¹⁸ Proposition 1997/98:96, s. 145.

¹¹⁹ Proposition 1997/98:96, s. 147.

verkställigheten också efterlevs. Vid verkställigheten skall vissa åtgärder vidtas och de skall konsekvent utföras. Behandlingsprogram skall följas och inga undantag får göras vid beslut om aktiviteter eller liknande.¹²⁰

6.2.2 Remissyttranden

Förslagen i propositionen var föremål för remiss och i denna del tänkte jag kortfattat återge de värderingar och synpunkter som instanserna hade. Remissinstanserna var främst domstolar men också andra myndigheter och juridiska fakulteter. De lade stor vikt vid möjligheten att ge utrymme för individuella hänsynstaganden vid straffbestämningen. Viktigt med flexibilitet i systemet utan att för den skull bli oförutseende, svåråtkomligt och sakna kontinuitet. De var alla positiva till att fängelsepåföljdens användande minskar. I fråga om unga lagöverträdare var de alla ense om att en reformering av påföljdssystemet behövdes. Kommentarer till den nya påföljden slutna ungdomsvård var positiva. De enda farhågor som angavs var att den nya påföljden skulle kunna användas i större utsträckning än fängelse p.g.a. dess planerade utformning. Det riskerades att den unges vårdbehov skulle kunna tillmätas större betydelse än vad som var tanken.¹²¹

6.2.3 Slutna ungdomsvård i förhållande till andra påföljder

Domstolarnas påföljdsval styrs idag i hög grad av ett ökat straffvärdetänkande, tidigare brottslighet och brottets art. Brotts eller den samlade brottslighetens straffvärde skall utgöra grunden för påföljdsbestämningen.¹²² Den nya påföljden blir ett alternativ till fängelse och skall användas med samma restriktivitet. Den skall alltså komma i sista hand när alla andra möjligheter att döma till annan påföljd är uttömda och vid allvarlig brottslighet. Det är yttersta vikt att påpeka att påföljden inte skall vara ett alternativ till insatser inom socialtjänsten. Endast i sällsynta undantagsfall skall unga under 18 år dömas till fängelse och denna grundläggande princip skall fortfarande gälla.¹²³ Alltså är LSU inte ett alternativ till vård i socialtjänstens regi utan ett alternativ till fängelse. Påföljdens placering i ”svårighetsgrad” skall alltså vara samma som fängelse.

6.3 Utformandet av påföljden slutna ungdomsvård

Som anförts ovan skall unga mellan 15 och 17 år endast i sällsynta undantagsfall dömas till fängelse. Socialtjänsten har ett huvudansvar för den åldersgruppen när

¹²⁰ Allmäns SiS-rapport 2001:6, ”Slutna ungdomsvård år 2000”, s.29.

¹²¹ Proposition 1997/98:96, s. 76.

¹²² Proposition 1997/98:96, s. 82.

¹²³ Proposition 1997/98:96, s. 156.

dessa blir föremål för en brottsutredning och eventuellt påföljdsval. När detta inte är möjligt, när den unge begått så pass allvarliga brott, måste samhället kunna reagera på ett kraftfullt sätt genom ett frihetsberövande. Den enda möjligheten i Sverige fram till 1999 var då att döma den unge till fängelse som verkställdes i kriminalvårdsanstalt med såväl unga som äldre intagna. Ett frihetsberövande för unga personer går inte att undvika i en del fall trots den unges ålder. För att kunna motverka brott skall samhället ha möjlighet att kunna välja en påföljd som avskräcker från brott, tydligt markerar grundläggande värderingar och gränser och dessutom motsvarar de krav samhället har på rättvisa inom straffrättskipningen. En alternativ form för de yngre lagöverträdarna är därför att föredra framför fängelse.

Utformandet av en ny påföljd skulle vara så att verkställigheten kan ske under former så att risken för skadeverkningar minimeras och att verkställigheten kan ordnas så att orsakerna till den unges kriminalitet kan angripas så effektivt som möjligt. Samtidigt måste verkställigheten utformas med hänsyn till att det är en straffrättslig reaktion på brott och att verkställigheten således skall ske under säkra och betryggande former. Vem som skulle ha ansvaret för verkställigheten diskuterades. Eftersom det finns ett starkt intresse av att unga lagöverträdare hålls utanför kriminalvården ansågs det lämpligare att ansvaret gavs till en institution som har mer erfarenhet av unga lagöverträdare.¹²⁴ Statens institutionsstyrelse anförtroddes att ansvara för verkställigheten. Den bedömdes ha den erforderliga erfarenheten av vård av unga och skulle kunna tillgodose krav på kvalité. SiS ansågs ha en bred kunskap av arbete med liknande ungdomar då de bedriver ungdomshem, den s.k. § 12 vården. Den har de bästa förutsättningarna att arbeta och verka för en bra vård med beaktande av närhetsprincipen och att vården är utformad utifrån individuella vårdbehov och hög bevakningsgrad.

Socialnämnden skulle också ha ett ansvar. Enligt § 12 LVU skall nämnden verka för att barn och ungdomar som riskerar att utvecklas ogynnsamt får det skydd och stöd de behöver. Detta gäller också de ungdomar som frihetsberövats p.g.a. brott. Flertalet av dem som frihetsberövas är i stor utsträckning i behov av vård och behandling och det är därför av stor vikt att socialtjänsten aktivt medverkar under verkställigheten av ett frihetsberövande. Socialtjänsten har ofta tidigare kunskap om den unge och detta kan vara värdefullt vid behandlingen under verkställigheten. För att behandlingen skall bli så framgångsrik som möjligt krävs i regel kontinuitet och långsiktig planering, vilket bör omfatta även tiden efter frihetsberövandet. Det framhålls i propositionen att det redan finns etablerade former av samverkan mellan ungdomshemmen och socialtjänsten vilka kan utnyttjas ytterligare. Att den unge blir frihetsberövad på straffrättslig grund befriar dock inte socialnämnden från det övergripande ansvaret för honom/henne.¹²⁵

¹²⁴ Proposition 1997/98:96, s. 156-157.

¹²⁵ Proposition 1997/98:96, s. 158.

6.3.1 FNs barnkonvention

Förenta nationernas konvention om barnets rättigheter¹²⁶ är ratificerad i Sverige¹²⁷. Denna säger att det skall finnas alternativ till anstaltsvård, för att säkerställa att barn behandlas på ett sätt som är lämpligt för deras välfärd och som är rimligt med hänsyn till både deras personliga förhållanden och brottet. Som barn räknas människor under 18 år enligt artikel 1 i konventionen. I artikel 37 finns bestämmelsen om barns frihetsberövande. Enligt paragraf b) skall parterna till konventionen se till att arrestering, häktning och internering (annat frihetsberövande) sker i enlighet med gällande lag och att denna åtgärd skall vara en sista utväg och vara i kortast möjliga tid. Den som blivit berövad sin frihet skall även bli bemött med respekt, humanitet och i enlighet med de behov en person i dennes ålder kan behöva. Det stadgas att det barn som blivit berövad friheten skall vara separerad från vuxna (frihetsberövade) om det inte anses vara i barnets intresse.

Dessa riktlinjer möter sluten ungdomsvård mycket bättre än vad fängelse gör.

6.4 Lagen om sluten ungdomsvård

Den lag som antogs placerades i brottsbalkens 31 kapitel i en ny 1a paragraf och fick följande utseende:

Har någon begått brott innan han fyllt 18 år och finner rätten med tillämpning av 30 kap. att påföljden bör bestämmas till fängelse, skall den i stället bestämma påföljden till sluten ungdomsvård under viss tid. Detta gäller dock inte om det, med hänsyn till den tilltalades ålder vid lagföringen eller annan omständighet, finns särskilda skäl däremot.

Rätten får bestämma tiden för sluten ungdomsvård till lägst fjorton dagar och högst fyra år.

Bestämmelser om verkställighet finns i lagen (1998:603) om verkställighet av sluten ungdomsvård.¹²⁸

Det tillkom även en lag om verkställighet av sluten ungdomsvård (lag 1998:603), LSU. Där anges förutsättningar för verkställigheten, vilket även finns kompletterande bestämmelser om i förordning (1998:641) om verkställighet av sluten ungdomsvård¹²⁹.

6.4.1 Straffmätning och påföljdsval

De förutsättningar som finns för att döma till sluten ungdomsvård följer det ”vanliga” mönstret för straffmätning och påföljdsval. I brottsbalkens kap 29 och 30, skall samtliga relevanta bestämmelser beaktas. En straffmätning skall resultera i ett konkret straff och innehåller följande led:

¹²⁶ Convention on the Rights of the Child, New York 20 november 1989, UN Doc A/Res/44/25.

¹²⁷ Trädde i kraft 2 september 1990.

¹²⁸ Lag 1998:604.

¹²⁹ Allmän SiS-rapport ”Sluten ungdomsvård år 2000” 2001:6, s. 10.

1. Konstruktion av straffskalan i det konkreta fallet
2. Fastställande av straffvärde
3. Beaktande av straffskärpande omständigheter som inte påverkar straffvärdet
4. Beaktande av straffmildrande omständigheter som inte påverkar straffvärdet
5. Beaktande av redan avtjänad påföljd
6. Slutlig straffmätning under beaktande av huruvida påföljdseftergift kan meddelas
7. Eventuell avräkning på grund av processuellt frihetsberövande¹³⁰

Steg ett och två konstrueras lika för unga och vuxna. Straffvärdet bestäms utifrån gärningens skadlighet eller farlighet och den tilltalades skuld.

30:4 BrB stadgar att domstolen vid val av påföljd särskilt skall fästa avseende vid omständigheter som talar för en lindrigare påföljd än fängelse. Domstolen skall därvid beakta sådana förmildrande omständigheter som anges i 29:5 BrB som är att hänföra till brottslingens person eller vad som inträffat efter brottet. 30:4 är av allmän karaktär och gäller både unga och vuxna lagöverträdare. Även 29:7 BrB skall tillämpas där det stadgas att om en person som begått brott är under 21 år skall hans ungdom *särskilt* beaktas. Lindrigare straff än vad som är föreskrivet för brottet får då utdömas¹³¹. I andra stycket 29:7 BrB stadgas att ingen under 21 år får dömas till livstidsfängelse. Eftersom frihetsberövanden av unga skall undvikas så långt som möjligt skall domstolen i första hand överväga om den unge kan överlämnas till vård inom socialtjänsten eller om påföljden kan bestämmas till böter. I andra hand skall domstolen pröva om någon annan icke frihetsberövande påföljd kan komma i fråga. Domstolen skall således först pröva exempelvis om den unge kan dömas till villkorlig dom eller skyddstillsyn med eventuellt en föreskrift om samhällstjänst innan fråga om frihetsberövande kan bli aktuellt. Då följer denna prövning brottsbalkens bestämmelser om val av påföljd.¹³²

När straffmätningen är gjord och alla omständigheter har beaktats som talar för en lindrigare påföljd och påföljden ändå inte kan stanna vid en icke frihetsberövande sådan hamnar man i BrB 30:5. Där skall rätten konstatera att det föreligger synnerliga skäl för fängelse om det gäller en ungdom 15 till 17 år och om personen är mellan 18 och 21 år krävs särskilda skäl, för att fortfarande döma till fängelse. Om rätten härefter finner att dessa skäl är för handen skall påföljden bestämmas till fängelse av viss längd. Är den tilltalade under 18 år skall domstolen i stället för fängelse bestämma påföljden till slutet ungdomsvård, om inte särskilda skäl talar emot (återkommer till dessa skäl). Rätten skall dock dessförinnan ha konstaterat att den tilltalade inte har begått den aktuella gärningen under påverkan av en allvarlig psykisk störning som statueras i BrB 30:6. I sådant fall får den

¹³⁰ Jareborg N och Zila J, Straffrättens påföljdslära, Stockholm 2000, s. 122.

¹³¹ Se rättsfall NJA 1989 s. 870. Om s k ungdomsrabatt.

¹³² Proposition 1997/98:96, s. 160.

tilltalade inte dömas till fängelse. Rätten får då inte heller bestämma påföljden till slutna ungdomsvård.¹³³

Rekvisitet synnerliga skäl som anges i 30:5 skall inte påverkas av det förhållandet att slutna ungdomsvård normalt skall utdömas istället för fängelse. Den praxis som bildats kring 30:5 skall även vara vägledande för slutna ungdomsvård.¹³⁴ ”Synnerliga skäl” som anges åsyftar främst brottslighetens straffvärde. Ett högt straffvärde på brottsligheten är i princip det enda som kan motivera ett frihetsberövande för dem under 18 år. Brottslighetens art eller återfall i brott anses inte i normalfallet kunna motivera detta.¹³⁵

I propositionen talas det om en presumtion mot att frihetsberöva ungdomar som begått brott innan 18 års ålder och att denna presumtion skall fortsätta att gälla. Den unges eventuella behov av vård skall heller inte vara av någon betydelse vid påföljdsbestämningen. Slutna ungdomsvård skall endast kunna dömas ut vid reaktion på brott och inte på grund av andra omständigheter. Huvudsyftet med lagen och den nya påföljden var att den unges kriminalitet skall kunna angripas så effektivt som möjligt. Det är därför av stor betydelse vid verkställigheten av straffet vilket behov den unge har av vård och behandling. Åldern för de som kan dömas till slutna ungdomsvård är begränsad till 18 år. Den åldern föredrogs då äldre personer riskerar att inte passa in på ungdomshemmen där verkställigheten sker och att den önskade effekten riskerade att utebli.¹³⁶

Rekvisiten ”...med hänsyn till den tilltalades ålder vid lagföringen eller annan omständighet, finns särskilda skäl däremot.” betyder att slutna ungdomsvård skall väljas framför fängelse om det inte föreligger särskilda skäl mot det. Det som talar emot att döma till slutna ungdomsvård är främst den tilltalades ålder. Om det förflutit så pass lång tid mellan brottet och lagföringen att den tilltalade inte längre åldersmässigt passar in vid ett särskilt ungdomshem bör påföljden istället bestämmas till fängelse. En annan omständighet kan vara att den tilltalade skall lagföras för allvarlig och omfattande brottslighet som begåtts såväl före som efter 18 års ålder. Har huvuddelen begåtts efter 18 års ålder bör slutna ungdomsvård inte komma i fråga.¹³⁷ Inte heller skall slutna ungdomsvård utdömas om straffvärdet är så högt att tiden för frihetsberövande inte kan bestämmas till fyra år eller kortare tid. Detta anses dock tillhöra de absoluta undantagsfallen och komma ifråga då brottsligheten begåtts då den tilltalade var närmare 18 år.¹³⁸

¹³³ Brottsbalkskommentar del III, om 31:1a, slutna ungdomsvård, s. 31:44.

¹³⁴ Brottsbalkskommentar del III, om 31:1a, slutna ungdomsvård, s. 31:45.

¹³⁵ NJA II 1988 s 199.

¹³⁶ Proposition 1997/98:96, s. 160.

¹³⁷ Brottsbalkskommentar del III, om 31:1a, slutna ungdomsvård, s. 31:46.

¹³⁸ Brottsbalkskommentar del III, om 31:1a, slutna ungdomsvård, s. 31:47.

6.4.2 Straffets längd

Tiden för slutna ungdomsvård skall, enligt lagen, bestämmas efter brottets straffvärde till lägst fjorton dagar och högst fyra år. Det är således en tidsbestämd påföljd och motiveras av regeringen med att påföljden innebär att den unge blir frihetsberövad. Vidare är det en fråga om en mycket ingripande reaktion på brott. Det skall då stå klart att det är samhällets reaktion på brottslighet och att påföljden och straffets längd klart uppfyller principer om förutsebarhet och proportionalitet. Vid påföljdsbestämningen skall den dömdes behov inte tillmätas någon betydelse och det skall heller inte tillskrivas någon betydelse vid bestämmandet av längden av frihetsberövandet i det enskilda fallet. Det utdömda frihetsberövandets längd skall således vara relaterad till straffvärdet av brottsligheten. Den minimitid som är satt, d.v.s. fjorton dagar, är således inte motiverad med ett vårdbehov. Vissa remissinstanser hade invändningar mot just tidsrymden och ansåg att den kortaste tiden, fjorton dagar, var alldeles för kort. Syftet med påföljden skulle till viss del gå om intet då de ansåg att det inte är möjligt att ge adekvat vård under bara två veckor. Fängelseminimum bestämdes alltså och är även motiverat med att det skulle kunna uppstå olyckliga situationer om domstolen finner straffvärdet vara så högt att det är påkallat fängelse men att det inte är tillräckligt högt för att döma till slutna ungdomsvård, om minimitiden är högre än fjorton dagar, och att det då skulle kunna hamna vissa unga i vanliga fängelser, om än under en kortare tid.¹³⁹

Den övre gränsen, fyra år, är motiverad med att påföljden skall kunna omfatta även brottslighet med mycket höga straffvärden. Den övre gränsen är satt med beaktande av de faktiska verkställighetstider som i dag blir resultatet när ungdomar, som vid brottet var under 18 år, döms till fängelse i de allra grövsta fallen. Med beaktande av den reduktion som sker vid straffmätningen i BrB 29:7 och att villkorlig frigivning inte förekommer så bör inte det faktiska frihetsberövandet bli längre än vad det skulle ha blivit vid en dom på fängelse. Därför ansågs fyra år vara en lämplig övre gräns.¹⁴⁰

Den slutna ungdomsvården skall alltså bestämmas till lägst fjorton dagar och högst fyra år. Vid bestämningen skall utgångspunkten vara den bedömning som rätten har gjort när den funnit att påföljden bör bestämmas till fängelse av viss längd. Rätten skall ha tagit hänsyn till samtliga bestämmelser som är relevanta vid bestämmandet av ett fängelsestraffs längd. Den unges ålder skall särskilt ha beaktats vid straffmätningen. Enligt 29:7 får domstolen döma till en lindrigare påföljd än vad som är föreskrivet för brottet. Fängelsestraff för ungdomar har regelmässigt fastställts till relativt korta tider. Under 1990-talet var cirka 75 % av de fängelsedömda under 18 år dömda till kortare tid än sex månader. Vid bedömningen skall även det faktum beaktas att den dömden inte blir föremål för villkorlig frigivning om han blir dömd till slutna ungdomsvård. Påföljden skall inte

¹³⁹ Proposition 1997/98:96, s. 161.

¹⁴⁰ Proposition 1997/98:96, s. 162.

bestämmas till längre tid än vad den skulle ha blivit vid en fängelsedom. Dock visar undersökningar som SiS har gjort på motsatsen (återkommer till det mer utförligt senare). Fram till hösten 1999 hade utdömd tid för sluten ungdomsvård varit längre än motsvarande genomsnitt för fängelsestraff. Detta behöver dock inte betyda att domstolarna har tagit intryck av något vårdbehov, men det kan ju funderas över. Domar på sluten ungdomsvård har också blivit fler än vad som kunde förväntas.¹⁴¹

6.4.3 Verkställighet

Verkställighet sker så snabbt som möjligt efter att domen har vunnit laga kraft. Verkställigheten skall sedan ske på ett särskilt ungdomshem som avses i 12 § i lagen (1990:52) om särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU). Socialtjänstförordningen innehåller vidare bestämmelser av administrativ art vilka gäller verksamheten vid de särskilda ungdomshemmen. Dessa skall även gälla för den del av verksamheten som består i den nya påföljden.¹⁴² Intagningsförfarandet, beräkning av verkställighetstiden och de yttre formerna i övrigt för verkställigheten följer i stort de regler som gäller för verkställighet i fängelse, medan innehållet i verkställigheten haft förebilden i de vårdinriktade regler som gäller för frihetsberövanden enligt LVU.¹⁴³ Till skillnad mot påföljdsbestämning och straffmätning skall verkställigheten präglas av att den unge blir föremål för adekvat behandling. Den unges vårdbehov skall tillgodoses så långt som möjligt.¹⁴⁴ De negativa skadeverkningarna av ett frihetsberövande skall minimeras genom vård och behandling inom ramen för myndigheternas befintliga verksamhet.¹⁴⁵

¹⁴¹ Brottsbalkskommentar del III, om 31:1a, sluten ungdomsvård, s. 31:47

¹⁴² Proposition 1997/98:96, s. 163.

¹⁴³ Brottsbalkskommentar del III, om 31:1a, sluten ungdomsvård, s. 31:47.

¹⁴⁴ Proposition 1997/98:96, s. 161.

¹⁴⁵ Allmän SiS-rapport 2001:6, s. 3.

7 Sluten ungdomsvård idag

Efter att ovan ha redogjort för bakgrunden till lagen, straffmätning och utformandet tänkte jag i detta kapitel ge en översikt hur utfallet har blivit och även några synpunkter på det. Den ansvariga myndigheten Statens institutionsstyrelse har sedan inrättandet av påföljden följt upp och rapporterat om hur utfallet har blivit. Jag tänkte här ta upp en del av den informationen och belysa ett par förvånande exempel.

I mars 2001 skrev SIS generaldirektör en debattartikel i Dagens Nyheter. Han tar upp tre rapporter som kom publicerades i mars 2001.¹⁴⁶ De handlade om sluten ungdomsvård år 2000. Ständigt debatteras ungdomar och deras brottslighet. Alla verkar vara överens om att det behövs insatser från samhällets sida för att minska segregationen och kriminaliteten bland unga men trots detta visar rapporterna på motsatsen. Antalet som döms till sluten ungdomsvård för grova brott ökar och majoriteten av dessa är unga pojkar med utländsk bakgrund (två tredjedelar). Återfall förekommer också bland de dömda. Detta är ingen lyckosam utveckling och inte helt i linje med de tankar som låg bakom i utredning och proposition.

7.1 Rapporter om sluten ungdomsvård år 2000

Jag tänkte här gå igenom fakta kring domarna som har påföljden sluten ungdomsvård. Sluten ungdomsvård har använts i större utsträckning än planerat. Vid inrättandet 1999 skapades 10 platser för sluten ungdomsvård i hela landet. Antalet dömda har hela tiden ökat och hösten 2000 behövdes 60 platser för att tillgodose behovet. Under 1999 var 49 intagna och detta ökade till att under 2000 vara 87 stycken, det motsvarar en ökning med 78 %. SIS planerar inför 2001 att det skall finnas 60 platser men att det troligen kommer att behövas flera under året.¹⁴⁷

Totalt har domstolarna dömt till sluten ungdomsvård i 124 fall under år 2000. Med fall räknas här antalet domar och det innebär att om en dom har överklagats till hovrätten så räknas det som två domar, en i tingsrätten och en i hovrätten (om båda innehållit påföljden sluten ungdomsvård). I 20 av de 124 fallen har hovrätten ändrat till annan påföljd. Utav de 104 fallen är 3 stycken förordnande om att tidigare utdömd sluten ungdomsvård skall avse nya brott, 11 är dömda för andra gången under 1999/2000 till sluten ungdomsvård och en är ett slutligt beslut att sluten ungdomsvård skall ersätta tidigare utdömd påföljd. Dessa fakta är baserade på domar fram till 15 januari, 2001 och innehåller således domar som

¹⁴⁶ Debattartikel av Sture Korpi, generaldirektör vid Statens institutionsstyrelse, Dagens Nyheter, den 9 mars 2001.

¹⁴⁷ Allmän SiS rapport 2001:5 "Sluten ungdomsvård år 2000", s. 3.

inte vunnit laga kraft än eller domar i lägre rätt som kan komma att ändras i överrätt. Därför stämmer inte riktigt antalet ”fall” med antalet intagna under 2000.¹⁴⁸

I 77 av de 104 fallen (d.v.s. 74 %) har ungdomarna tidigare dömts för brott, vanligen till vård inom socialtjänsten.¹⁴⁹

7.1.1 Domstolarnas bedömning och brottslighet

De ungdomar som har blivit dömda till sluten ungdomsvård under år 2000 hade främst begått allvarliga brott, oftast våld mot person och skulle ha gett långa fängelsestraff om de vore äldre.¹⁵⁰ Rån, misshandel, olaga hot, våld eller hot mot tjänsteman, mord eller försök eller förberedelse till sådan brottslighet utgör 86 % av de 104 fallen. Grov mordbrand fanns i ett fall och sluten ungdomsvård har även använts i några fall av artbrott. Mened, anstiftan till mened och sexualbrott är representerande. Påföljden har använts i endast nio fall vid egendomsbrott. Det har då varit motiverat med att den unge t.ex. tidigare har dömts till vård inom socialtjänsten men återfallit i brottslighet kort därefter.¹⁵¹

I många fall har socialtjänsten försökt att vidta åtgärder för ungdomarna tidigare men inte lyckats hjälpa den unge att komma tillrätta med problemen. Domstolen hänvisar till brottslighetens straffvärde och art i domskälen. De har bedömt att synnerliga skäl föreligger för en frihetsberövande påföljd och domen har omvandlats sluten ungdomsvård eftersom ungdomarna ej fyllt 18 år då de begick brottet. När de har övervägt påföljden har socialtjänstens vårdplan haft viss betydelse då de hänvisat till de åtgärder som socialtjänsten har för avsikt att vidta inte har varit tillräckligt ingripande i förhållande till brottet. Andra skäl som anges mot vård inom socialtjänsten är att ungdomarna hade flera punkter i belastningsregistret och att de begått nya brott under pågående vård inom socialtjänsten eller under skyddstillsyn och dessa var skäl som talade för ett frihetsberövande.¹⁵²

I 44 % av de 124 fallen överklagades tingsrättens dom till hovrätten. Över hälften av domarna ändrades i hovrätten. Det som ändrades var bara påföljdsdelen. Inga tydliga tendenser går att se då ändringarna gjordes i både lindrigare och skärpande riktning.¹⁵³

¹⁴⁸ Allmän SiS rapport 2001:4 ”Sluten ungdomsvård år 2000”, s. 5.

¹⁴⁹ Allmän SiS rapport 2001:4, s. 10.

¹⁵⁰ Allmän SiS rapport 2001:5, s. 13.

¹⁵¹ Allmän SiS rapport 2001:4, s. 6.

¹⁵² Allmän SiS rapport 2001:5, s. 13.

¹⁵³ Allmän SiS rapport 2001:5, s. 16.

Brottstyp	Antal fall	Andel fall
Brott med våldsinslag	90	86%
Egendomsbrott	9	9%
Grov mordbrand, eller försök därtill	1	1%
Mened	2	2%
Sexualbrott	2	2%
Totalt antal fall	104	100%

7.1.1.1 Betydelsen av socialtjänstens förslag och strafftider

SiS har gått igenom ett antal domar för att undersöka socialtjänstens yttranden och domstolens skäl att döma till LSU. Ett urval av domar har undersökts, var tredje ungdom födda åren 1981-1983 har valts ut för analys. Samt de som var födda 1984 och 1985. Sammanlagt analyserades 34 domar. Socialtjänsten har i nästan alla fall lämnat förslag vilka insatser som planeras men en tydlig vårdplan saknas.¹⁵⁴

I totalt elva domar har socialtjänsten föreslagit institutionsvård. De flesta avser placering enligt LVU. De tilltalade har i dessa fall blivit dömda till strafftider mellan två månader och ett år och åtta månader. I två fall nämns inte socialtjänstens plan i domskälen men i de övriga anser domstolen att socialtjänstens insatser inte är tillräckligt ingripande även där socialtjänsten föreslagit vård enligt LVU med placering på SiS-institution. Som skäl nämns också återfall i brott och att ”pojken ej tagit lärdom av tidigare domar”.

I ett fall hade socialtjänsten inte fått vårdplats på någon institution vid beslut om omedelbart omhändertagande och därför var överlämnande till socialtjänsten inget alternativ enligt domstolen. En sextonårig pojke dömdes till sluten ungdomsvård med hänvisning till brottets höga straffvärde och att pojkens attityd till brott var ”överslätande”. Pojken och hans far ansågs inte uppskatta de försök som socialtjänsten hade gjort för att hjälpa pojken att inse allvaret i brottsligheten. Vård inom socialtjänsten angavs ej vara tillräckligt ingripande påföljd.

I sju fall har socialtjänsten föreslagit öppenvård, ibland med föreskrift om ungdomstjänst. Ungdomarna har här dömts till strafftider mellan två till tio månader. I domstolen anges att socialtjänsten förslag inte är tillräckligt ingripande eller inte utgör tillräckligt reaktion på brottet. En domstol skriver exempelvis att balans mellan brottslighetens svårighetsgrad och samhällets reaktion kan uppfyllas endast genom ett frihetsberövande.¹⁵⁵

¹⁵⁴ Allmän SiS rapport 2001:5, s. 11.

¹⁵⁵ Allmän SiS rapport 2001:5, s. 12.

I tio fall föreslår socialtjänsten att den unge vid fällande dom skall dömas till sluten ungdomsvård. Den anser antingen att deras resurser är uttömda eller att misskötsamhet har fortsatt trots omfattande insatser. I dessa fall har domstolarna dömt de unga till sluten ungdomsvård mellan en månad och fyra år. Hälften har fått tider som överstiger ett år. I hälften av fallen kommenteras inte socialtjänstens yttranden i domen, det hänvisas enbart till brottslighetens art och brottets straffvärde. I några fall hänvisar domstolen till återfall i brott efter tidigare dom till vård inom socialtjänsten eller skyddstillsyn och att sluten ungdomsvård är den enda påföljd som återstår. Den pojke som dömdes till LSU i en månad gjorde det efter att en tidigare dom om socialtjänst i kombination med ungdomstjänst inte fungerade, han följde ej insatserna och skyddstillsyn ansågs heller ej vara aktuellt. Domstolen hänvisade till socialtjänstens yttrande och sade att det inte fanns förutsättningar att på nytt döma till vård inom socialtjänsten.

I sex fall har socialtjänsten inte givit förslag på insatser. Varför de inte har lämnat några förslag har motiverats med att den unge och/eller hans familj inte varit samarbetsvilliga eller att de ansett att de inte behöver hjälp. I dessa fall har de unga dömts till strafftider som varierar mellan två månader och ett år. Skälen som anges är brottets art, det höga straffvärdet och återfall i brott.¹⁵⁶

Strafftiderna under år 2000 varierade mellan en månad och fyra år. Den genomsnittliga strafftiden var 10,2 månader och mediantiden 8 månader. Den vanligaste strafftiden var sex månader. 46 % av ungdomarna hade dömts till strafftider sex månader eller lägre. Sju ungdomar hade dömts till två år eller längre tid.

Den genomsnittliga strafftiden ökade från ca 8,5 månader år 1999 till 10,2 månader år 2000. Innan 1999, då fängelse endast fanns som frihetsberövande påföljd var medelstrafflängden sex månader och endast omkring 50 stycken dömdes till ett frihetsberövande per år.¹⁵⁷

Tabell: Strafftider år 2000

Strafftid	Antal ungdomar	Andel ungdomar
0(*)	3	3%
0,5-5 mån	32	31%
6-11 mån	40	38%
12-16 mån	12	11%
17-23 mån	9	9%
24-48 mån	8	8%

¹⁵⁶ Allmän SiS rapport 2001:5, s. 13.

¹⁵⁷ Allmän SiS rapport 2001:5, s. 6.

Totalt 104 100%

(*) Förordnande att tidigare utdömd sluten ungdomsvård skall avse nya brott.

7.1.2 Ålder och kön på de intagna

Under år 2000 togs 87 ungdomar in på ungdomshem efter att ha blivit dömda till sluten ungdomsvård. Det är en ökning från 47 stycken 1999, en stor ökning som jag har nämnt ovan. Samtliga intagna under år 2000 var pojkar och medelåldern för dem var sjutton år vid intagningen. Andelen 15 och 16 åringar har ökat något från år 1999 till 2000 samtidigt som antalet som var 18 eller 19 år vid intagningen minskade.¹⁵⁸

Könsfördelningen är inte jämn. En flicka blev dömd under år 2000 och hade inte påbörjat verkställigheten när rapporten skrevs. Under år 1999 dömdes tre flickor till LSU.¹⁵⁹

7.1.3 Tidigare placeringar inom SiS

49 av de 87 pojkarna har inte varit placerade hos SiS innan den aktuella verkställigheten av sluten ungdomsvård. 28 av pojkarna har tidigare vårdats inom SiS enligt LVU. Några av pojkarna som tidigare vårdats omhändertogs på nytt vid aktuellt brott istället för att häktas. Pojkarna födda år 1984 eller 1985 har i störst omfattning vårdats inom SiS tidigare.¹⁶⁰

7.1.4 Verkställighetens utformning

Verkställigheten av LSU sker på särskilda ungdomshem som avses i 12 § LVU, vilka administreras av SiS. De har dessutom hand om vården och behandlingen av dem som placerats på ungdomshem genom LVU eller SoL. SiS skall utforma, organisera och genomföra vården av ungdomarna genom integration, vilket innebär att de ungdomar som dömts till sluten ungdomsvård skall behandlas inom samma differentierade vårdutbud som de ungdomar som omhändertagits enligt LVU. Vården skall anpassas till den enskildes behov.

Ungdomar som dömts till LSU skall placeras enligt närhetsprincipen, d.v.s. att placeringen skall ske så nära hemmet som möjligt för att underlätta samarbete med anhöriga och socialtjänsten.¹⁶¹ De ungdomshem som de dömda placeras på

¹⁵⁸ Allmän SiS rapport 2001:5, s. 3.

¹⁵⁹ Allmän SiS rapport 2001:4, s. 7.

¹⁶⁰ Allmän SiS rapport 2001:5, s. 8.

¹⁶¹ Allmän SiS rapport 2001:6, s. 6.

omfattar både omhändertagna enligt LVU och dömda enligt LSU. De skall samsas tillsammans trots att deras ”placeringsbakgrund” är olika. De som är dömda enligt LSU har vårdbehovet ingen betydelse för verkställighetens längd. Den unge är dömd utifrån brottets allvar och straffvärde. Ansvar för att en behandlingsplan upprättas ligger vid LSU på SiS. Beslut inom slutna ungdomsvård fattas på SiS huvudkontor, medan det inom LVU i de flesta fallen är institutionscheferna som kan fatta beslut. De som är placerade enligt LVU har enligt socialtjänsten ett vårdbehov och de utarbetar också en vårdplan som institutionen sen utför.¹⁶²

LSU skall alltid inledas på en låsbar enhet men övergå till vård i öppnare former så snart förhållandena medger detta. Frågan om den dömda kan ges vård i öppnare former skall prövas minst en gång varannan månad.¹⁶³

Vid verkställighet av slutna ungdomsvård skall krav på samhällsskydd och rymningssäkerhet alltid tillgodoses. SiS policy är att LSU ungdomarna inte får rymma och samhällsskyddet har företräde framför behandlingsbehovet. Alla aktiviteter och permissioner beslutas av SiS. Det ger inte utrymme för några impulsiva utflykter eller aktiviteter, som kan förekomma för dem som vistas på hemmet med stöd i LVU.¹⁶⁴

Verkställigheten av slutna ungdomsvård skall bestå av behandling. Vid de olika ungdomshemmen tillämpas olika metoder men de går alla ut på att få den unge att tänka i andra banor och att få den unge att avhålla sig från fortsatt brottslighet. Några av de behandlingsprogram som används är KBT, teckenekonomi, ART och vägvalet. KBT betyder kognitiv beteendeterapi och är ett behandlingsprogram för att förändra och ersätta kriminella tankemönster, missbruk och våldsbeteenden, med andra beteenden. Teckenekonomi är att ungdomarna samlar poäng som de får för olika former av förbättrat beteende. Ju högre poäng desto mer frihet och ansvar. ART (aggression replacement training) innebär att ungdomarna skall lära sig känna igen signaler på aggressivitet och hur de kan hantera aggressiviteten bättre. Vägvalet är ett ”avkriminaliseringsprogram” för att förändra kriminella tankemönster. Skolgång anses viktigt och möjligheter finns för de intagna att studera.¹⁶⁵

7.2 Diskussion

Det ovan anförda är fakta om dagens slutna ungdomsvård. Det är viktigt att påföljden följs upp av ansvarig myndighet och att domarna analyseras. Jag har valt att redovisa socialtjänstens förslag för att få en dimension till domarna om

¹⁶² Allmän SiS rapport 2001:6, s. 12.

¹⁶³ Allmän SiS rapport 2001:6, s. 10.

¹⁶⁴ Allmän SiS rapport 2001:6, s. 29.

¹⁶⁵ Allmän SiS rapport 2001:6, s. 8.

sluten ungdomsvård. Vård i socialtjänstens regi är dominerande påföljd för unga lagöverträdare men i dessa fall har deras planerade åtgärder inte ansetts tillräckliga. Domstolarna har angett högt straffvärde och brottslighetens art i många fall men har även påpekat i flera av de analyserade domarna att socialtjänstens planer inte anses tillräckligt ingripande i förhållande till brottsligheten, enligt 31:1 BrB. Har lagändringen i 31:1 BrB gjort överlämnandepåföljden svårare att döma till? Straffvärdet är det som skall styra valet av påföljd men om det inte är så högt att det kan motivera ett frihetsberövande men socialtjänstens åtgärder inte anses tillräckliga, var står man då? Väljs LSU framför vård inom socialtjänsten då? Det är bra att påföljden överlämnande har förtydligats, att en vårdplan skall upprättas, men den får inte ligga i vägen för att på ett korrekt sätt döma ut vård inom socialtjänsten. När resurserna hos socialtjänsten bedöms som uttömda och påföljden blir sluten ungdomsvård anses det som en bättre motivering än att bara hänvisa till att åtgärderna inte är tillräckliga, trots att brottets straffvärde egentligen inte motiverar ett frihetsberövande.

Av de intagna har cirka en tredjedel varit föremål för vård inom SiS tidigare genom att vara placerad enligt LVU. Detta visar att den nu dömda personen haft problem innan. De omhändertagna, liksom de dömda, har ofta problem såsom brottsligt beteende, missbruk, skolproblematik, relationssvårigheter med föräldrarna, hälsoproblem och psykiska problem¹⁶⁶. Brottsligheten har inte bara ”dykt upp” utan är ofta ett led i en problematik som är större än bara brottsligheten. Även att en så stor del av de dömda är återfallsförbrytare är oroväckande.

¹⁶⁶ Allmän SiS rapport 2001:6, s. 6.

8 Rättsfall

Varför sluten ungdomsvård använts i större utsträckning än vad fängelse användes före 1999 är svårt att ge något entydigt svar på. Straffmätningen skall vara densamma som tidigare och de skäl som krävs för att döma till fängelse skall fortfarande gälla. De flesta som under år 2000 och fram tills nu verkställde sluten ungdomsvård var dömda för grova våldsbrott (över 80 % var dömda för detta och flera fall gällde även återfall i brott, dessa omständigheter skulle ha räckt till fängelse, om inte LSU funnits). Eftersom samma omständigheter skall ge ett frihetsberövande idag som 1998 så är det kanske inte helt orimligt att påstå att tyvärr är det fler som begår grövre brott idag. Ungdomsbrottsligheten har inte ökat i sig men det finns tendenser till att fler begår grövre brott.

Inga rättsfall om sluten ungdomsvård har hittills tagits upp i Högsta Domstolen. Det finns fall där åklagaren har yrkat på denna påföljd men inte fått bifall för sin talan. Det som är intressant är vilken bedömning som domstolarna har gjort för att motivera en frihetsberövande påföljd för unga 15-20 år. Jag tänkte i det följande ta upp några fall där detta aktualiseras och påvisa de skäl som starkt talar för frihetsberövande och som det läggs särskild vikt vid. Vilka brott/straffvärden och andra omständigheter som bedöms vara starka eller svaga.

8.1 NJA 1989 s 870

När det gäller unga i åldern 15-17 år skall det föreligga synnerliga skäl för att döma till fängelse. Dessa skäl har varit föremål för HD avgöranden ett antal gånger. Ett rättsfall som här är viktigt är NJA 1989 s. 870. Det kom efter den stora reformen av straffsystemet 1989 och påvisar viktiga villkor för frihetsberövande.

Rättsfallet handlar om ett försök till rån, kvällstid, med hjälp av kniv som begås av två ungdomar, 17 och 18 år gamla vid brottet. Ansvar för brottet var utrett och frågan för domstolarna blev val av påföljd. HD ansåg att valet av påföljd stod mellan villkorlig dom och fängelse. Domstolen konstaterade att enligt 30:4 1 st BrB skall en lindrigare påföljd än fängelse ådömas om detta är möjligt. Enligt andra stycket samma paragraf skall utgångspunkten för påföljden vara brottets straffvärde samt brottets art. Vidare hänvisas till 29:1 1 st där stadgas att straffet skall bestämmas efter brottets straffvärde för att få en enhetlig rättstillämpning. Det hänvisas även till 2 st i 29:1 och även till de försvårande omständigheterna i 29:2 och de förmildrande omständigheterna i 29:3 BrB. Rånet anses ha ett betydande straffvärde. En person över 21 år skulle ha fått ett fängelsestraff på 2 år. Om ett brott vid bedömningen av straffvärde anses medföra ett års fängelse eller mer föreligger en presumtion att fängelse skall ådömas. Brottets art skall beaktas och rånförsök anses inte tillhöra denna grupp av artbrott. Men domstolen påpekar att enligt förarbeten kan det användas (hänvisande till brottets art) vid fall där det av allmänpreventiva skäl borde beaktas vid påföljdsbestämningen. Detta kan ske när en brottslighet blivit mer utbredd eller antagit mer elakartade former. Det ges dock ett visst utrymme att ta hänsyn till allmänpreventiva skäl vid bestämmandet av straffvärdet.

Eftersom de endast var 17 och 18 år gamla vid brottet skall särskilda skäl respektive synnerliga skäl föreligga för att kunna döma till fängelse enligt 30:5 BrB. Praxis är att fängelse endast i sällsynta undantagsfall skall utdömas till dem som ännu ej fyllt 18 år. De skall istället bli föremål för de sociala myndigheterna. Efter att HD bedömt alla för och emot skäl finner de att brottets straffvärde, bl.a. utbredningen av den brottstypen, och knivhotet att fängelse är den enda lämpliga påföljden. Synnerliga skäl anses föreligga för 17-åringen och med stöd i 29:7 BrB begränsas påföljden till sex månaders fängelse för var och en av de tilltalade.

En kommentar till denna bedömning är att HD gör en helt annan bedömning än TR och HovR. De båda underrätterna bedömde att det rörde sig om en engångsföreteelse och trots att straffvärdet ansågs högt så rättfärdigade det inte ett frihetsberövande utan stannade vid villkorlig dom och böter. De såg till personliga omständigheter och att brottet var framkallat av ungdomlig omdömeslöshet och oförstånd. HD gör tvärtom och bedömer det mycket hårt och verkar vilja markera att samhället inte tolererar ett sådant beteende. Även med hänsyn till allmänpreventiva skäl och brottslighetens utbredande motiverar de ett frihetsberövande för dessa unga. Det kan även tilläggas att HD i detta fall inte särskilt beaktade att det var en engångsföreteelse, att ingen tidigare brottslighet förelåg, att de tilltalade levde under ordnade personliga förhållanden och att offret aldrig såg någon kniv. Dessa fakta skulle kunna motivera påföljden villkorlig dom.

8.2 NJA 1996 s 509

Detta rättsfall är av en helt annan karaktär. Det gäller mord och straffvärdet är mycket högt. För en person över 21 år skulle det motivera fängelse på livstid. I detta fall var den tilltalade bara 16 år. Ansvarsfrågan var utredd och HD skulle bestämma påföljd samt skadestånd. Vid straffmätningen fann HD att inga förmildrande omständigheter förelåg, andra än den tilltalades ålder, men att det fanns försvårande omständigheter då brottet begåtts med rasistiska förtecken. Straffvärdet befanns vara mycket högt. En vuxen skulle ha fått livstids fängelse. Enligt 29:7 BrB skall ungdom beaktas vid val av påföljd och straffmätning. 30:5 1 st BrB föreskriver att synnerliga skäl skall föreligga för att döma till fängelse i åldern 15-17 år. Med hänvisning till denna paragraf och FN:s barnkonvention skall fängelse vara en sista utväg och vara under kortast möjliga tid. Stor restriktivitet med fängelse i den åldersgruppen. Alternativet är vård inom socialtjänsten (31:1 BrB). Domstolen gör här en avvägning mellan det mycket ingripande, men kontrollerade, fängelse straffet och ett överlämnande till socialtjänst och där domstolen inte kan påverka innehållet i verkställigheten. Resonemanget förs utifrån straffvärdet, där minimum straffet för mord är 10 år. Önskvärt med en så pass ung person är vård men anser vård inom socialtjänsten ej för ingripande och bedömer att synnerliga skäl för fängelse föreligger. HD nämner att en särskild ungdomsavdelning på fängelse i detta fall skulle vara lämpligt. Straffets längd bestäms till fyra år.

I detta fall visas en avvägning mellan fängelse å ena sidan och socialtjänst å andra sidan. Även i detta fall väger det höga straffvärdet tungt och domstolen markerar att vård skulle vara önskvärt men ej möjligt i detta fall när påföljden vård inom socialtjänsten såg ut som den gjorde/gör. Med omöjlighet att påverka innehållet i denna påföljd är den inte tillräckligt förutsebar eller ingripande. Detta argument återkommer när t.ex. skyddstillsyn är alternativ till en fängelsedom, att det inte

anses tillräckligt ingripande med en påföljd som verkställs ”i det fria”. Det kan diskuteras om slutna ungdomsvård hade valts om den hade funnits. Jag anser att slutna ungdomsvård skulle ha dömts ut. Det höga straffvärdet motiverar ett frihetsberövande och med slutna ungdomsvård hålls den unge utanför kriminalvården, vilket är önskvärt.

8.3 NJA 1996 s 757 och NJA 1999 s 561

NJA 1996 s 757

Rättsfallet handlar om påföljd för 17-åring vid brottet mened. Mened anses ha ett mycket högt straffvärde p.g.a. att det är av yttersta vikt för rättsskipningen att respekten för vittnesedens betydelse upprätthålls. Det anses som ett artbrott och leder närmst regelmässigt till fängelse. Detta anses som skäl för fängelse enligt 30:4, 2 st BrB. HD ansåg att inga förmildrande omständigheter förelåg och frågan var om synnerliga skäl enligt 30:5 BrB förelåg. Det betonades att största möjliga restriktivitet skall iaktas hos unga ej fyllda arton år. Inget talar för att han kommer att begå ytterligare brott och inga personliga omständigheter talar heller inte för någon annan påföljd än fängelse. Hans ungdom gör att straffet bestäms till en månads fängelse.

NJA 1999 s 561

I anslutning till NJA 1996 s 757 bör detta rättsfall nämnas. Det rör också brottet mened men med en annan utgång. En sexton-åring gör sig skyldig till mened. Ett artbrott som enligt 30:4, 2 st BrB är skäl för fängelse. Brottet har högt straffvärde. HD pekar på att omständigheter kring brottet måste beaktas. Det skall särskilt fästas avseende vid förhållanden som talar för en lindrigare påföljd än fängelse, med hänvisning till 29:5 BrB. Omständigheterna vid brottet, att den tilltalade blivit hotad och tvingad till att ljuga i rätten av den som föröfvade brottet, och de olägenheter en institutionsvistelse skulle medföra så bestäms påföljden till villkorlig dom och samhällstjänst, trots brottets art.

I det senare fallet tas stor hänsyn till personliga omständigheter och vilka olägenheter en institutions vistelse kan medföra. Trots brottets art blir påföljden villkorlig dom med föreskrift om samhällstjänst. En jämförelse med NJA 1996 s 757 ger att personliga omständigheter inte får samma utrymme som i NJA 1999 s 561. I rättsfallet från 1996, anser jag, betonas brottet och att det är ett artbrott med högt straffvärde och att det skall regelmässigt leda till fängelse. Kanske kan åldern ha spelat en viss roll då i det ena fallet var förövaren närmare arton år och i det senare fallet nyss fyllda sexton. Omständigheter vid fallet skall givetvis ha betydelse men brottet mened har ändå begåtts. Och med tanke på den eftersträvan som finns efter en klar och tydlig praxis borde praxis vara konsekvent vid ungdomar och påföljder. Det skall tydligt anges vilken vikt de olika faktorerna har och dessa skall konsekvent följas. Möjligen är det senare rättsfallet präglad av tongångarna i förarbeten där det betonas i än högre grad skadeverkningarna av ett frihetsberövande och att unga skall in i det längsta hållas utanför kriminalvården. (Även om LSU skulle ha varit aktuellt för 16-åringen, som ombesörjs av SiS och är således inte inom kriminalvården.)

8.4 NJA 1997 s 103

En ungdom, sexton år vid händelsen, framförde en bil på 50 km/h väg i en hastighet av 110 km/h. Personen saknade körkort. I denna hastighet kolliderade han med en annan bil, vilket medförde att en person omkom och en annan skadades svårt. Den unge ansågs känna likgiltighet inför andras liv och egendom och brottet ansågs vara av grov oaktsamhets grad. Vållande till annans död har ett högt straffvärde. Fråga blev om påföljd och om synnerliga skäl ansågs föreligga för ett fängelsestraff. TR ansåg att det ej förelåg synnerliga skäl och dömde till skyddstillsyn och böter. HovR gick tvärtemot och lade stor vikt vid gärningens art och fann att synnerliga skäl förelåg för att bestämma påföljden till fängelse två månader.

HD gick grundligt igenom möjligheterna till de olika påföljderna. Brottets art leder i regel till fängelse. Dock finns en skillnad i åldern 18-21 och 15-17 år. Största möjliga restriktivitet för att döma någon under arton år till fängelse. Med hänvisning till NJA II 1988 s 199, kan ett fängelsestraff föranledas av ett högt straffvärde vid unga under arton år. I åldern arton till tjugooett år kan brottets art vara sådana särskilda skäl som kan föranleda fängelse. Brottslighetens art bör alltså i sällsynta undantagsfall leda till att den under arton år döms till fängelse. HD gör den bedömningen att det är allvarliga brott men att de ej har så pass högt straffvärde att det föreligger synnerliga skäl för fängelse. Brottslighetens art (med hänvisning till allmän laglydnad och rättsfallet NJA 1971 s 186) medför inte heller att rekvisitet är uppfyllt. Påföljden kunde inte stanna vid böter utan bestämdes till villkorlig dom och böter, 150 st dagsböter á 30 kronor.

HD påpekar i detta fall att brottslighetens art i normalfallet leder till fängelse men att den tilltalades ungdom inte kan föranleda fängelse. De synnerliga skäl som krävs för ett frihetsberövande anses inte föreligga. Detta är ett fall som tydligt visar att brottslighetens art inte kan leda till fängelse i normalfallet av artbrott för unga under 18 år. NJA II 1988 s 199 stödjer denna praxis och den skall fortsatt gälla.

8.5 NJA 2000 s 421

Rättsfallet gällde unga lagöverträdare under 21 år vilka var misstänkta för rån och förberedelse till rån. Påföljdsdelen överklagades till HD och riksåklagaren ville att HD skulle fastställa en skala där det exakt skulle anges en metod enligt vilken straffen skulle nedsättas (enligt 29:7 BrB). RÅ ville att en viss procentsats skulle fastställas som i takt med åldern skulle falla. (Ju närmare 21 år den tilltalade var, desto lägre procent sats skulle dras av.)

HD ville framhålla att det inte bara är åldern som skall vara avgörande för hur straffnedsättningen skall bli enligt 29:7 BrB. Vid långa fängelsestraff kan det vara lämpligt att förkorta mer än vid kortare straff och böter. Brottets art kan också vara av betydelse. Omständigheterna i 29 kap. 4-5 §§ påverkar självfallet straffmätningen. Någon schematisk regel om en procentsats grundad på levnadsålder om straffnedsättning i förhållande till straffvärdet skulle, bl.a. med hänsyn till dessa förhållanden, behöva förses med så många undantag och förbehåll att den inte skulle tjäna till verklig vägledning.

I fallet var brottsligheten så pass allvarlig att långa fängelsestraff var den enda valet. Längden bestämdes till ungefär hälften av den tid som skulle ha bestämts om den tilltalade varit över 21 år. De dömda var vid brotten 18 år.

I detta fall ville RÅ att HD skulle bestämma en fast skala enligt vilken straffen skulle sättas ned efter den tilltalades ålder. HD gick ej tillmötes utan sade att det

är många faktorer som spelar in när straffet skall sättas ned. Jag kan förstå RÅ:s argumentation och anser att straffen skulle bli ännu mer förutsebara om man visste hur mycket straffet skulle sättas ned på förhand. Men jag förstår samtidigt HD:s resonemang att systemet måste ha utrymme för flexibilitet och avvägningar i det enskilda fallet. Man kan dra slutsatsen att för unga så kan andra omständigheter i det enskilda fallet spela en ganska stor roll och påverka val av påföljd och straffets längd.

8.6 Högsta domstolen mål nr B 4350-00

I detta fall yrkades ansvar för grov stöld. Den tilltalade var vid brottet 17 år. Ansvarsfrågan var utredd och HD ställdes inför frågan om påföljd. I både TR och HovR hade den tilltalade dömts till sluten ungdomsvård, med hänvisning till tidigare brottslighet och det aktuella brottet.

HD ger en utförlig beskrivning av vilka principer och avväganden som skall vara avgörande för ett frihetsberövande för unga under 18 år. De lägger fast att det skall vara de sociala myndigheterna och inte kriminalvården som skall vara primärt ansvariga när unga begår brott. Den tilltalade var dömd vid tre tidigare tillfällen. Dessa gällde misshandel och anstiftan till mened. För dessa brott hade han dömts till överlämnande, skyddstillsyn och senast sluten ungdomsvård. Trots detta utesluts inte möjligheten att döma till en överlämnande påföljd. Huruvida en sådan påföljd kan anses tillräckligt ingripande beror, förutom på brottets straffvärde och art och den tilltalades tidigare brottslighet, på de planerade åtgärdernas karaktär och omfattning. Påföljdsval skall ske enligt 30 kap. BrB. Om brott begåtts innan 18 års ålder skall synnerliga skäl föreligga för fängelse, om skälen föreligger skall påföljden bestämmas till sluten ungdomsvård. De formella förutsättningarna för att döma till LSU är desamma som tidigare gällde för att döma till fängelse, oberoende av att det inte är kriminalvården som är ansvarig för verkställigheten. En dom på sluten ungdomsvård skall förekomma endast i sällsynta undantagsfall. Förarbetena till ändringen betonade även att reformen inte skulle medföra någon ändring av gällande praxis avseende möjligheterna att frihetsberöva ungdomar.

Frågan blir i detta fallet också vilken betydelse tidigare brottslighet skall ha. Det brott som är för handen (grov stöld) kan inte självständigt motivera synnerliga skäl. Det anses inte heller att den tidigare brottsligheten är så pass allvarlig eller har sådan omfattning att den kan anses utgöra synnerliga skäl. Vad som också talar för denna bedömning är att det inte är återfall i liknande brottslighet och att förhållandevis lång tid har förflutit mellan brotten. Det står alltså klart att det inte föreligger synnerliga skäl för fängelse vilket också innebär att det är uteslutet att bestämma påföljden till sluten ungdomsvård. Med hänsyn till tidigare brottslighet och det aktuella brottet krävs en ingripande reaktion och påföljden bestäms till skyddstillsyn med en föreskrift om att den tilltalade skall delta i ett projekt för att motverka brottslighet hos ungdomar.

Detta fallet anser jag vara mycket viktigt. HD tar upp de frågeställningar som uppkommer vid val av påföljd för unga och utreder de mycket tydligt. HD betonar att det skall vara mycket grov brottslighet (högt straffvärde) som kan motivera synnerliga skäl och att återfall i brott också skall avse grov brottslighet för att kunna motivera ett frihetsberövande (med hänvisning till 30:4 och 30:5 BrB). En bra markering av HD som förhoppningsvis sprider sig i rättstillämpningen.

8.7 RH 1999: 89

I detta fall yrkades ansvar för stöld, misshandel, våld mot tjänsteman, våldsamt motstånd och snatteri. Pojken var 16 år vid brotten. Tingsrätten dömde honom till sluten ungdomsvård fyra månader. Detta motiverades med att den tilltalade tidigare varit föremål för insatser från socialtjänstens sida och att han trots flera domar om överlämnande till socialtjänsten återfallit i brott. Dessa åtgärder har inte varit tillräckliga och han har inte tagit till sig innebörden av tidigare domar. Brottsligheten i sig skulle inte kunna utgöra synnerliga skäl för fängelse men tillsammans med den omständigheten att det är återfall i brott föreligger synnerliga skäl för ett frihetsberövande.

Hovrätten gjorde en annan bedömning. De påpekar att samma restriktivitet som innan införandet av sluten ungdomsvård skall gälla vid frihetsberövande av unga under 18 år. Det skall endast komma i fråga i sällsynta fall. Att överlämna den unge till socialtjänsten ännu en gång framstår som föga meningsfullt men brottslighetens straffvärde utgör inte synnerliga skäl för ett frihetsberövande. Behov av övervakning anses finnas och domstolen dömer till skyddstillsyn med föreskrift om att den dömde skall underkasta sig den brottsförebyggande behandling som frivården föreskriver.

Domstolen väljer här att se till straffvärdet, och i detta fallet räckte det inte till ett frihetsberövande. Brottsligheten är inte av så högt straffvärde att det föreligger synnerliga skäl. Det är visserligen återfall i brott och praxis kring det är inte helt klart, men här ansågs det inte kunna väga upp ett frihetsberövande, vilket jag anser vara helt i sin ordning. Det är viktigt att markera att sluten ungdomsvård inte kan motiveras av något annat än högt straffvärde och inte p.g.a. något vårdbehov.

8.8 B 2988-00 och B 3774-00 (Svea hovrätt)

Dessa rättsfall är förenade i ett domslut och domskäl. Det gäller ett ungdomsgång där medlemmarna deltagit i omfattande brottslighet och deltagare har varierat vid olika brottstillfällen. De brott som de begått varierar också i svårighetsgrad. Stöld, olaga hot, försök till misshandel, misshandel och grov misshandel samt hot och våld mot tjänsteman är brott som de dömdes för. Många av de unga har tidigare begått brott och det vägs in i påföljdsbestämningen.

Hovrätten gjorde följande bedömning. En pojke, 17 år vid brotten, ansågs skyldig till stöld, grovt olaga hot, misshandel och våld mot tjänsteman. Dessa brott hade han begått direkt efter en tidigare tingsrätts dom och de åtgärder som socialtjänsten planerade ansågs inte tillräckliga. Han bedömdes vara i behov av övervakning och fann att skyddstillsyn är den lämpligaste påföljden. Dock ansågs brotten ha så pass högt straffvärde att det var påkallat att förena skyddstillsynen med fängelse tre månader. De synnerliga skäl som krävs ansågs vara uppfyllda.

En annan 17-årig pojke dömdes för hemfridsbrott, stöld, tillgrepp av fortskaffningsmedel, försök till tillgrepp av fortskaffningsmedel, olovlig körning samt hot och våld mot tjänsteman. Hovrätten fann att det våld han har brukat mot tjänstemannen är av mycket allvarlig art. Den samlade brottsligheten har ett högt straffvärde och den tilltalade hade även gjort sig skyldig till återfall i tillgreppsbrott. Domstolen fann att det förelåg synnerliga skäl att döma till fängelse och att annan påföljd inte kan komma ifråga. Med hänsyn till den dömdes ålder så bestämdes påföljden till sluten ungdomsvård. Denna bestämdes till sex månader. I detta fall kommenteras inte socialtjänstens eventuella utlåtande.

I samma dom döms även en tredje 17-åring. Han ansågs vara skyldig till grov misshandel och brott mot knivlagen och dömdes till villkorlig dom i förening med böter. Socialtjänsten hade i ett yttrande uttalat att förutsättningar för vård inom socialtjänsten inte förelåg. Med hänsyn till brottets straffvärde påpekar domstolen att det är med stor tvekan som straffet stannar på villkorlig dom och böter.

Detta rättsfall är inte på något sätt speciellt. Det gäller unga under 18 år som har begått brott och vilken bedömning domstolen har gjort. Påföljdsfrågan behandlas ganska kortfattat och domstolen verkar ha en tydlig bild av vilken påföljd som skall följa. Där socialtjänsten har lämnat förslag på åtgärder har de inte ansetts tillräckliga och bedömer straffvärdet så högt att ett frihetsberövande är befogat. I ett fall, utan någon större utläggning, dömdes den unge till villkorlig dom och böter trots det höga straffvärdet. Domstolen skriver att det är med stor tvekan de gör det utan att gå in på omständigheter. De tre tilltalade fick olika straff trots att de begått liknande brott, är det bra för trovärdigheten? Ett mildare straff skall utdömas om det är möjligt och även om skälen kanske är svaga så är det ändå skäl nog att inte döma till ett frihetsberövande. Jag tycker det ändå är olyckligt att liknande brottslighet bedöms så olika i samma dom.

8.9 Analys av domarna

Det skulle kunna bli ett kapitel som är längre än uppsatsen i helhet. Fler rättsfall skulle kunna analyseras men anser att de HD domar som jag tagit upp här och de analyser som framgår av kapitel 7.1.1 är tillräckliga för att se de avvägningar som domstolarna gör och vad som krävs för ett frihetsberövande och synnerliga skäl. NJA II 1988 s 199 gäller fortfarande och det förstärks i praxis att högt straffvärde är det som kan föranleda ett frihetsberövande för unga under arton år. Artbrott anses uppväga "särskilda skäl" men ej synnerliga skäl och praxis verkar följa detta. I rättsfallen NJA 1996 s 757 och NJA 1999 s 561 bedöms dock artbrottet mened olika. Båda gäller ungdomar under 18 år och synnerliga skäl skall krävas för ett frihetsberövande. I det ena fallet anses det väga upp skälen medan i det senare fallet bedömdes omständigheterna göra att ett frihetsberövande inte är tvunget. Det är klart att omständigheter som talar för en mildare påföljd än fängelse skall beaktas och det är snarare fallet från 1996 som är uppseendeväckande än det från 1999. Eftersom det rör ett artbrott så är praxis den att det inte motiverar synnerliga skäl. För dem under 18 år brukar artbrott inte leda till fängelse (och skall heller inte göra det) utan olika kombinationer av straff som kan verkställas i det fria. Sedan ungdomstjänst infördes har överlämnande påföljden utvidgats och med de båda i kombination kan de ersätta en kriminalvårdspåföljd. Vid artbrott har just den konstellationen använts.

Har praxis ändrats efter införandet av slutna ungdomsvård?

Det är ännu för tidigt för att dra några säkra slutsatser. Det man tydligt kan se är att antalet frihetsberövanden har ökat under de två år som slutna ungdomsvård har funnits. Högt straffvärde är det som kan motivera ett frihetsberövande samt i kombination med återfall i brott och att de insatser som socialtjänsten har

föreslagit inte anses tillräckliga. Straffmätningen skall vara densamma som innan, men varför blir det fler frihetsberövanden? Ett "enkelt" svar är att den grova brottsligheten har ökat och att om sluten ungdomsvård inte hade funnits så skulle antalet fängelsedomar också ha ökat. Ett annat svar kan också vara att sluten ungdomsvård ses som en "bra" påföljd för många av de unga brottslingarna och att det är enklare att döma ut ett straff med sluten ungdomsvård än fängelse. Utan att det uttryckligen står i domen så verkar det som att innehållet i påföljden har betydelse liksom den unges behov av behandling. Detta befarades också i förarbetet, att sluten ungdomsvård skulle kunna komma att ses som ett alternativ till vård inom socialtjänsten och det var inte meningen. Sluten ungdomsvård skall vara ett alternativ till fängelse och inget annat! Jag anser att domstolarna skall vara tydliga i utdömandet av sluten ungdomsvård och markera att det är brottet som motiverar straffet och inget annat. HD:s avgörande i B 4350-00 är på så vis ett mycket viktigt avgörande där domstolen klargör vad som kan motivera synnerliga skäl men främst vad som *inte* kan motivera dessa skäl. Förhoppningsvis kommer detta avgörande att göra att sluten ungdomsvård används med större restriktivitet.

9 Avslutande kommentarer och analys

I denna uppsats har ett historiskt, ett samtida och ett kriminologiskt perspektiv lagts på ungdomspåföljden slutna ungdomsvård. I den historiska delen påvisas den särbehandling av unga som har haft under lång tid i den svenska straffrättshistorien. De unga har särbehandlats med hänsyn till både ansvarsdelen och påföljdsdelen. Allteftersom samhället utvecklades, förbättrades också straffrätten. Straffen blev mer humana och det gällde även behandlingen av de unga. Den ålder som gjorde den unge straffmyndig har varierat under historien och den har inte alltid varit reglerad i lag utan varit godtyckligt bedömd i många fall.

Under 1800-talet utvecklades samhället, städerna växte i både Sverige och Europa. Brottslighet, och speciellt ungdomsbrottslighet, uppmärksammades på ett nytt sätt. Teorier om brottslingen lades fram vilka ville förklara varför människor begår brott och hur man skulle kunna förebygga detta. Den teori som blev viktig i Sverige var den sociologiska skolan som ansåg att man kunde behandla brottslingen. Den gick ut på att straffet skulle vara individuellt bestämt och att strafftiden skulle ägnas åt behandling som skulle förmå brottslingen att inte begå några nya brott. De klassiska påföljdsformerna var inte lämpade för detta nya synsätt och nya former introducerades. Uppfostringsanstalter kom under början av 1900-talet som skulle uppfostra de unga till goda medborgarna. Villkorlig dom infördes också som skulle ge de unga (och andra) en andra chans. Som ett led i utvecklingen kom under 1940-50-talen tankar om att fängelsepåföljden i mindre utsträckning användas för unga p.g.a. dess skadliga effekter. Barnavårdsnämnden fick större ansvar för ungdomar under 18 år. En lagändring 1952 gjorde att unga i åldern 15-18 år endast i undantagsfall skulle dömas till fängelse, straffarbete och förvaring. Brottsbalken antogs i mitten av 1960-talet och den byggde på behandlingstanken. Straffen skulle vara individuella och på så sätt förebygga brottslighet. Dessa idéer visade sig snart inte ha särskilt bra effekt. Brottsligheten fortsatte att öka och främst ungdomsbrottsligheten som nådde sin kulmen på 1970-talet. Utredningar tillsattes för att komma till rätta med ungdomsbrottsligheten. Brottsligheten gick ned och har under 1980-90-talen i princip legat på samma nivå. Hur man skulle komma tillrätta med ungdomsbrottsligheten var dock fortfarande ett problem. Socialtjänsten fick ett allt större ansvar och är den viktigaste påföljden för unga i åldern 15-17 år idag. Men med ett större straffvärdetänkande och att viktiga straffrättsliga principer även skall påverka påföljdsbestämningen för unga, så krävdes ett bra alternativ till fängelse när straffvärdet var så pass högt att det motiverade ett frihetsberövande. Med detta perspektiv inrättades 1999 ungdomspåföljden slutna ungdomsvård som ett alternativ till fängelse.

Sluten ungdomsvård inrättades alltså som ett alternativ till fängelse och inget annat. Det är klart att samhället skall kunna reagera mot allvarlig brottslighet på ett tillräckligt och trovärdigt sätt, men man kommer inte ifrån att ungdomsbrottslighet ofta beror på många faktorer. Att straffa bort brottslighet fungerar inte liksom att behandla bort det inte heller vunnit stora troféer. I dagens debatt förekommer det falanger av båda sorter men de som vill ha högre straff lyckas oftare göra sina röster hörda. Skulle färre ungdomsbrott begås om den unge visste att han kunde bli dömd till livstid? Jag kan inte se det. Vill man komma tillrätta med ungdomsbrottsligheten får man angripa den från annat håll, tidiga insatser och tydliga markeringar redan i tidig ålder kan bidra i rätt riktning. Unga lagöverträdare är en produkt av miljön/samhället. Där bristande resurser gör att alla inte får sina individuella behov tillgodosedda. Frågan är om dessa någonsin skulle kunna bli tillgodosedda, även om oändliga resurser fanns att tillgå.

Har en ungdom ändå begått ett brott skall det reageras mot detta och inte i stor utsträckning leda till åtalsunderlåtelse. Den unge skall förstå att han/hon har begått ett brott och att samhället inte tolererar detta. Det föreligger dock en större chans att kunna påverka och ta den unge från den kriminella banan än om det skulle avse en vuxen, och dessa chanser skall man ta fasta på. Vård inom socialtjänsten är ett sådant exempel liksom att de straff som döms ut sätts ned om den tilltalade är under 21 år. Sluten ungdomsvård hamnar lite mittemellan, då den ska behandla den unge under verkställigheten samtidigt som att vårdbehovet inte skall ha någon betydelse vid påföljdsvalet. Detta är också typiskt för andra påföljder som unga kan bli föremål för. Straffvärdet skall vara av störst betydelse vid påföljdsvalet men vid påföljden överlämnande till vård inom socialtjänsten skall ett vårdbehov vara avgörande. Det finns även ett prognostänkande kvar vid påföljderna skyddstillsyn och villkorlig dom. Domstolarna får här sja om den unges framtida förhållanden, om de kommer att inbegripa fortsatt brottslighet eller inte. Påföljderna kan idag kombineras med samhällstjänst, vilket har vidgat utrymmet för användande och förstärkt trovärdigheten som alternativ till fängelse.

Sluten ungdomsvård skall vara ett alternativ till fängelse. Påföljden inrättades med avsikten att den skulle användas lika restriktivt som fängelse och att den praxis som bildats kring unga och frihetsberövanden skulle fortsätta gälla. Som ovan framkommit skall endast synnerliga skäl kunna motivera LSU. Dessa skäl har i praxis kunnat motiveras med högt straffvärde. De brott som de dömda har begått är främst brott med våldsinslag, rån och sexualbrott. Artbrott skall inte kunna föranleda ett frihetsberövande i åldern 15-17 år men det förekommer ändå i några fall. Det hänvisas också i flera fall till att socialtjänstens planerade åtgärder inte anses tillräckliga och att det utgör en ytterligare omständighet att döma till LSU. Det är bra att överlämnande till vård inom socialtjänsten har förtydligats genom att en vårdplan skall upprättas. Men denna plan får inte bli skäl mot att döma till ett överlämnande. Domstolen kan ju påverka innehållet till viss del genom att ge föreskrifter om speciell vård eller en föreskrift om ungdomstjänst. Ungdomstjänst har lagts till för att verka förstärkande och utgöra ytterligare

alternativ till fängelse. Vård inom socialtjänsten skall fortfarande vara huvudpåföljden för unga lagöverträdare!

LSU skall inte vara ett alternativ till vård inom socialtjänsten! LSU innebär att de dömda är inlåsta och har begränsad rörelsefrihet, jämförbart med fängelse och är således en mycket ingripande påföljd. Straffmätningen skall inte ändras p.g.a. den nya påföljden. Men något har hänt. Påföljden har använts i långt större utsträckning än vad tanken var och strafftiderna har blivit längre. Ett svar på detta kan vara att brottsligheten har blivit grövre och mer omfattande och att längre straff är befogat. Eller har farhågor besannats, att påföljden används i större utsträckning för att det "känns" enklare att döma till LSU än fängelse gjorde innan? Att innehållet spelar en viss roll, trots att det inte skall göra det vid valet av påföljden? Det är klart att påföljden känns mer tilltalande när man vet vad den innebär än att döma till vård inom socialtjänsten där planerade åtgärder ofta bygger på samtycke och ofta är vaga. Förutsebarhet och proportionalitet anser jag inte kunna användas som argument för fler frihetsberövanden. Det behövs en tydlig praxis som gör än mer tydligt när frihetsberövande för unga kan motiveras. Det sista avgörandet från HD (B 4350-00) spelar en viktig roll där det betonas vad som kan motivera ett frihetsberövande. Praxis skall också ledsaga domstolarna så att rättstillämpningen blir enhetlig och att lika fall bedöms lika, oavsett var i landet brottet begås.

Jag anser att sluten ungdomsvård är en mycket bra påföljd. Den möter de krav som samhället i dag ställer på innehåll och straffmätning. Innehållet är viktigt och ger de unga en chans att komma på bättre vägar. Innehållet skall dock inte föranleda att fler döms till ett frihetsberövande. Men påföljden har inte funnits länge och några säkra slutsatser går inte att dra. Men de första rapporterna visar ändå på en tendens som måste brytas!

Källförteckning

Offentligt tryck

Ds 1997:32	Påföljder för unga lagöverträdare
1994/95:JuU1	Justitieutskottets betänkande
Regeringens proposition 1997/98:96	Om påföljder för unga mm
SOU 1977:83	
SOU 1984:32	Nya alternativ till frihetsstraff
SOU 1986:14	
SOU 1993:35	Reaktion mot ungdomsbrott
SOU 1995:91	Om nytt straffsystem mm
SOU 1999:108	Handläggning av ungdomsmål, en utvärdering av 1995 års ungdomsmålsreform
NJA II 1988 s 199	Om särskilda och synnerliga skäl i 30:5 BrB
NJA II 1998 s 440	Om slutna ungdomsvård, 31:1a BrB

Internationella konventioner

Convention on the Rights of the Child,	New York 20 november 1989, UN Doc A/Res/44/25
--	---

Rapporter från BRÅ och Statens institutions styrelse

BRÅ, Rapport 1977:7	Nytt straffsystem
BRÅ rapport 1991:3	Dolmén och Lindström, Skola, livsstil och brott
Allmän SiS rapport 2001:4	Slutna ungdomsvård år 2000
Allmän SiS rapport 2001:5	Slutna ungdomsvård år 2000

Litteratur

- Anners, Erik Straffteorierna i svensk rättshistoria, Uppsala 1966
- Berg m.fl. Brottsbalken. En kommentar. Kap 25-38, följdförfattningar, Stockholm 2000
- Bring, m fl. Förundersökning, 1999
- Ekbom, Thomas m.fl. Brott, straff och kriminalvård, Borås 1996
- Ekbom,Thomas m.fl. Människan, brottet och följderna, Borås 1996.
- Modéer, Kjell –Åke Historiska rättskällor, andra upplagan, Stockholm, 1997
- Nordlöf, Kerstin Straffrättens processer för unga lagöverträdare, Göteborg, 1991
- Jareborg N och Zila J Straffrättens påföljdslära, Stockholm 2000
- Professor Winroth, Straffrätt, Lund 1889

Artiklar

- Aspelin Erland ”Straffets grunder – historisk bakgrund” Svensk Juristtidning 1999 sidan108 ff
- Korpi Sture Debattartikel, Dagens Nyheter, den 9 mars 2001

Dagens Nyheter den 12 maj 2001, artikel skriven av Staffan Kihlström

Internet

Statistik från BRÅs hemsida: http://www.bra.se/extra/statistics/extra_view,
klockan 18.50 den 19/4

Övrigt

Aktuellt klockan 21, SVT kanal 2, den 5 april 2001. Intervju med Jerzy Sarnecki

Intervju i "Mosaik" SVT tv 2, klockan 20, den 24 maj 2001

Rättsfallsförteckning

NJA 1989 s 870

NJA 1996 s 509

NJA 1996 s 757

NJA 1997 s 103

NJA 1999 s 561

NJA 2000 s 421

HD B 4350-00

RH 1999:89

B 2988-00

B 3774-00